

Yazıcızâde Kardeşlerin *Müntehâ* Adlı Eserlerinin Tavsîfi Meselesi*

The Problem of Describing the Books Called *Munteha* by the Yazidjizade Brothers

Mehmet Bilâl Yamak¹ , Tuba Bozbey²

*Bu makale, Dr. Mehmet Bilal Yamak tarafından İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı bünyesinde tamamlanan "Yazıcızâde Kardeşlerin Tasavvufî Görüşleri ve Osmanlı'ya Tesirleri" başlıklı tezden üretilmiştir; lakin EK-2'de yer alan Ahmed-i Bîcân'ın 1465 tarihli *Müntehâ* adlı eserinde yer alan Yâsin Sûresi tefsiri, Tuba Bozbey tarafından Osmanlı Türkçesinden Latinize edilmiştir. Söz konusu eserin tamamı Dr. Abdullah Uğur ve Dr. Mehmet Bilal Yamak tarafından neşre hazırlanmaktadır.

*Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Bilal Yamak (Dr.),
Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Anabilim Dalı, Kırklareli, Türkiye
E-posta: bilalyamak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7836-1792

*Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Öğrencisi, Kırklareli, Türkiye
ORCID: 0000-0001-6602-6586

Başvuru/Submitted: 18.07.2021

Revizyon Talebi/Revision Requested:
08.08.2021

Son Revizyon/Last Revision Received:
02.09.2021

Kabul/Accepted: 22.09.2021

Atıf/Citation: Yamak, Mehmet Bilâl & Bozbey, Tuba. Yazıcızâde Kardeşlerin *Müntehâ* Adlı Eserlerinin Tavsîfi Meselesi. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review. İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review 11/2*, (Eylül 2021): 639-674.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.972867>

öz

Yazıcızâde Muhammed Efendi (ö. 855/1451) ve kardeşi Ahmed-i Bîcân (ö. 870/1466'dan sonra), Osmanlı tasavvuf târihinin temsil gücü yüksek iki isimdir. Yazıcızâde Kardeşlerin eserleri, yüzyıllarca Osmanlı coğrafyasında ve bu coğrafyanın dışında okunmuş, üzerlerine şerhler yazılmış hatta Türkçenin haricindeki dillere de tercüme edilmiştir. Aynı zamanda Hacı Bayrâm-ı Velî'nin de derviş ve halifeleri olan Yazıcızâde Kardeşlerin eserleri arasında, özellikle Muhammed Efendi'nin manzûm *Muhammediyye*, Ahmed-i Bîcân'ın ise mensûr *Envârü'l-âşîkin* adlı eserleri; Osmanlı ulemâsı, sûfî çevreler ve halk tarafından en çok okunan, okutturulan kitaplar arasında addedilmektedir. Ayrıca; Muhammed Efendi'nin bir, Ahmed-i Bîcân'ın ise iki adet *Fusûsu'l-hikem* şerhinin tarih ve nüsha ayrılıkları üzerinde bu çalışmaya kadar yeterince durulmamıştır. Bu eserler göz önünde bulundurulmadan Yazıcızâde Kardeşlerin tasavvufî görüşlerinin seyrini, üslûbunu ve bu görüşlerin uzun müddet Osmanlı çevrelerinde revaç bulmalarının sebebini anlamaya çalışmak ise zor olacaktır. Yazıcızâde Muhammed Efendi tarafından *el-Müntehâ ale'l-Fusûs* adıyla Arapça olarak yazılan *Fusûsu'l-hikem* şerhi kardeşi Ahmed-i Bîcân tarafından 857/1453 yılında *Kitâbü'l-Müntehâ ale'l-Fusûs* adıyla Türkçeye tevsiân tercüme edilmiş daha sonra 870/1465 yılında yine Ahmed-i Bîcân tarafından aynı adla bir eser daha kaleme alınmıştır. Bahsi geçen son iki eser Anadolu coğrafyasında Türkçe yazılmış ilk *Fusûsu'l-hikem* şerhleri olma vasfını hâizdir. Ne var ki bu eserlerden bahseden bazı kaynaklar, söz konusu eserlerin Müeyyedüddîn-i Cendî'nin *Fusûsu'l-hikem* şerhi üzerine yazılmış birer ta'likât olduğunu ifade etmektedirler. Bu makâlede öncelikle bu hüküm tashih edilerek hükmün târihi seyrî ve bu hükme sebep olan âmiller açığa çıkartılmaya çalışılacaktır. Akabinde; Yazıcızâde Kardeşlerin mevzubahis eserleri tavsîf edilecektir. Ahmed-i Bîcân'ın ikinci *Fusûsu'l-Hikem* şerhinin bir diğer özelliği de içerisinde *müstakil* sûre meâl ve tefsirlerini ihtivâ etmesidir. Tasavvuf tarihi, bâ-husûs Osmanlı tasavvuf, tefsîr ve *Türk* edebiyâtı tarihi açısından son derece önemli olan bu eserden de bir bölüm ilk kez bu makalede neşredilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yazıcızâde Muhammed Efendi, Ahmed-i Bîcân, Yazıcızâde Kardeşler, İbn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, Osmanlı Tasavvufu, *Müntehâ*

ABSTRACT

Yazidjioghlu Muhammed Efendi (d. 855/1451) and Ahmad Bidjan (d. 870/ after 1466) are two representative names in Ottoman Sufism history. Their written works were read and commented on literally and even translated into other languages both in and out of the Ottoman Empire. The Yazidjioghlu brothers, at the same time, were the disciples and successors of Hadji Bayram Velî. The brothers wrote many books; however, Muhammed Efendi's verse *Muhammediyyah* and Ahmad Bidjan's prose *Anwâr al-Âshiqîn* were accepted as the two books that were mostly read by the scholars, followers of sufism and the wider public. Muhammed Efendi wrote a commentary on the *Fusus al-Hikam* of Ibn Arabi whereas Ahmad Bidjan wrote two but the differences between these books were not specified thoroughly. Without these studies, it would be hard to follow the course of Sufistic views of the Yazidjioghlu brothers and understand their style and comprehend the reasons for their influence on the Ottoman Empire for such a long time. Yazidjizade Muhammed Efendi wrote a commentary on *Fusus al-Hikam* entitled *al-Muntehâ ala al-Fusus*, which was translated into Turkish by his brother, Ahmad Bidjan, with the title *Kitab al-Munteha ala al-Fusus* in 1453; in addition, Bidjan wrote another book with the same title in 1465. These two books have the significance of being the first Turkish commentary on Ibn Arabî's famous book published in Anatolia. However, while discussing these books, some sources have regarded them as a taliqat/annotation of the work of Cendi. In this study, this judgment will be corrected, and the reasoning will be explicated by describing the Yazidjizade brothers' aforementioned works. Another distinctive feature of Ahmad Bidjan's second commentary on *Fusûs al-Hikam* is that it contains full commentaries and meanings of some verses of the Qur'an. An excerpt from this work that is of the utmost importance to the history of Sufism, especially to the Ottoman period of it, and to the histories of tafseer and Turkish literature will be published here for the first time.

Keywords: Yazidjizade Muhammed Efendi, Yazidjizade Brothers, Ahmad Bidjan, Ibn al-Arabi, *Fusus al-Hikam*, Ottoman Sufism, *Munteha*

EXTENDED ABSTRACT

Yazidjioghlu Muhammed Efendi (d. 855/1451) and Ahmad Bidjan (d. 870/ after 1466) are two representative names in Ottoman Sufism history. Their written works were read and commented on literally and even translated into other languages both in and outside the Ottoman land. The Yazidjioghlu brothers, at the same time, were the disciples and successors of Hadji Bayram Velî. The brothers wrote many books; however, Muhammed Efendi's verse *Muhammediyyah* and Ahmad Bidjan's prose *Anwâr al-Âshiqîn* were accepted as the two books that were mostly read by the scholars, Sufi environments, and the wider public. For instance; *Muhammediyye* is the verse book of Muhammed Efendi, which had a profound impact on Ottoman Sufism, and he gained fame with this work. The work was famous not only in Anatolian circles; starting in the sixteenth century, it gained a great reputation in the Crimea among Kazan Turks and Bashkirs. *Anwâr al-Âshiqîn*, on the contrary, had the quality of being a popular book that was recited as a daily prayer, seen as one of the five books that were loved and read, and even memorized in every part of Ottoman society. It was translated into Hungarian in 1624 by the translator and clerk of Erdel Ruler Gábor Bethlen. The brothers continued the scientific tradition they inherited from their father, Yazidji Salih, with a systematic education. Classical and modern sources do not give detailed information about their training. The Yazidjioghlu brothers, who have a good command of the sciences of tafsir, hadith, fiqh, theology, and philosophy within the framework of the sources they use in their works and the views they prefer, attracted attention with the annotations in which they followed the heritage of Ibn al-Arabi and Konevi. Furthermore, these preferences determined their other scientific

preferences. Although both of them are the teachers of their own educator; the brothers prefer Sayyid Shareef al-Jurcani over Teftazani because of his affinity with Sufism, and they do not refrain from criticizing Teftazani harshly. The Yazidjioghlu brothers are the disciples and successors of Hadji Bayram Veli. They are extremely respectful to him; however, they do not include the practical applications of the Bayrami Order in their works. Within the framework of the works they wrote, it can be said that they are closer to Ibn al-Arabi's manner than to the Bayrami Order. Despite this closeness, while being extremely respectful to the spiritual personality of Ibn al-Arabi, the approach they brought to the controversial issues of the relevant thought, such as the faith of the Pharaoh and the eternity of hell, differs from the tradition. They certainly do not accuse Ibn al-Arabi of some of the controversial issues he has raised because, according to them, Ibn al-Arabi is "innocent" and "excused". As a result of this understanding, the other interpretive approaches of the Yazidjioghlu brothers that can be handled in a minor and secondary way are to discuss the issues to be criticized in *Fusus al-hikam* to the judgement of the Quran, hadiths, and other "outer" sciences. Thus, by not failing to respect Ibn al-Arabi, they become the bearers of the thought of wahdat al-wujud. Simultaneously, they interpret the points that can be misunderstood by "others" with their "Sufi/scholar" identities. Muhammed Efendi wrote a commentary on the *Fusus al-Hikam* of Ibn Arabi whereas Ahmad Bidjan wrote two. However, the differences between these books were not specified thoroughly until that work. Without these studies, it would be hard to follow the course of Sufistic views of the Yazidjioghlu brothers and understand their style and comprehend the reasons for their influence on the Ottoman lands for such a long time. Yazidjizade Muhammed Efendi wrote a commentary on *Fusus al-Hikam* entitled *al-Muntehâ ala al-Fusus* and it was translated into Turkish by his brother, Ahmad Bidjan, titled *Kitab al-Munteha ala al-Fusus* in 1453; additionally, Bidjan wrote another book with the same title in 1465. These two books have the significance of being the first Turkish commentary on Ibn Arabi's famous book published in Anatolia. However, while discussing these books, some sources have regarded them as a taliqat/annotation of the work of Cendi. In this study, this judgment will be corrected, and the reasoning will be explicated by describing the Yazidjizade Brothers' aforementioned works. Another distinctive feature of Ahmad Bidjan's second commentary on *Fusus al-Hikam* is that it contains full commentaries and the meanings of some verses of the Qur'an. Ahmad Bidjan performed his tafseer practice within the framework of a definite method. His interpretation of the Qur'an regards a degree of understanding. He interprets the verses with the approaches of "tashree," "tahkeek," and "ta'weel." In particular, Ahmad Bidjan's *Muntehâ II* is important with its tafseer of eighteen independent surahs. An excerpt (Surah Yasin) from this work that is of the utmost importance to the history of Sufism, especially to the Ottoman period of it and to the histories of tafseer and Turkish literature will be published here for the first time. The reason why Surah Yasin was chosen from the eighteen surahs that took place in the book can be expressed as follows: Surah Yasin was described as the "heart of the Qur'an" by the Prophet (pbuh), and that is why this surah was interpreted independently in Ottoman tafseer and Sufism circles many times. After this publication, related comments can be compared with those of Ahmad Bidjan. Furthermore, this study will provide data in terms of the religious language of the century.

Giriş

XV. yüzyılda Gelibolu’da yaşamış olan iki sûfi-müellif olan Yazıcızâde Muhammed Efendi ve kardeşi Ahmed-i Bîcân; klasik çağ Osmanlı’sının kalemîye sınıfı mensuplarından babaları Yazıcı Sâlih tarafından ilmiyye, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430) tarafından da sûfiyye mesleklerine dâhil edilmişlerdir. Yazıcızâde kardeşler, Osmanlı telif/tercüme literatüründe farklı ve dikkate değer bir usûl tâkip etmişlerdir. Şöyle ki Yazıcızâde Muhammed Efendi *Meğâribü’z-zamân li-ğurûbi’l-eşyâ’ fi’l-‘ayn ve’l-‘iyân* adlı eserini mensûr olarak kaleme almış, aynı eseri kardeşi Ahmed-i Bîcân *Envâru’l-âşîkîn* adı ile yine mensûr olarak Türkçeye tercüme ederken; Muhammed Efendi, kendi yazdığı Arapça eseri *Muhammediyye* adı ile fakat nazmen tercüme etmiştir. Bu iki eserin muhtevâ ve şekil özellikleri açısından temâyüzleri bir kenara, Osmanlı kültüründe edindikleri yer ve geniş tesir sahaları da önemlidir. Lâkin tasavvuf ve edebiyat tarihlerinde bu iki esere çokça dikkat çekilirken bizce müelliflerin orijinal taraflarını teşkil eden *Fusûsu’l-hikem* şerhleri ihmâl edilmiştir. Şöyle ki; modern dönem çalışmalarında bu eserlerin muhteva ve keyfiyetleri dahi tam olarak tespit edilememiş ve aşağıda ele alınacak olan yanlış bir düzlemde incelenmiştir. Hâlbuki söz konusu eserler Osmanlı düşünce dünyasını şekillendiren Ekberî geleneğin Osmanlı coğrafyasına serpilen tohumları mesabesinde. Çünkü iki müellifin *Fusûsu’l-hikem* şerhlerinde serdettikleri görüşler; *Envâru’l-âşîkîn* ve *Muhammediyye* aracılığı ile halk muhayyilesine intikâl etmiştir. Yazıcızâde kardeşlerin eserlerinin tavsifi özellikle *Fusûsu’l-hikem* şerhlerinin doğru bir şekilde tanıtılması ehemmiyyet arz etmektedir.

Aynı konu üzerinde kaleme alınan bir eseri ya da mahsus bir kitap üzerine yazılan bir şerhi orijinal kılan husus, kendinden evvel yazılan fikirlere verdiği nizâm ve hareket olmalıdır. *Keşfü’z-zünûn* müellifine göre ise bir eser, ancak yedi sebep neticesinde kaleme alınır. Ona göre akıllı bir âlim bu yedi sebepten en az biri söz konusu değilse eser yazmamalıdır. Kâtib Çelebi’nin zikrettiği sebepler şöyle sıralanır:

- 1- Daha önce hiç kaleme alınmamış bir mevzuu yazmak.
- 2- Yazılan bir eserdeki eksikliği tamamlamak.
- 3- Muğlak bir eseri şerh etmek.
- 4- Manasına hâlel getirmemek şartıyla uzun bir eseri ihtisâr etmek.
- 5- Dağınık olan malumatı bir araya getirmek.
- 6- Düzensiz olan malumatı tertip etmek.
- 7- Yazarın hatalarını düzeltmek.”¹

Kâtib Çelebi’nin bir eserin kaleme alınması için sebep olarak ortaya koyduğu şartların birinci, üçüncü ve nisbeten de yedinci maddeleri Yazıcızâde Kardeşlerin *Fusûsu’l-hikem*’i şerh etmelerinin sebepleri olarak belirlenebilir. Çünkü onlar; “Daha önce hiç kaleme alınmamış bir konuyu yazmışlardır.” İbn Arabî’yi ve eserini, aşağıda arz edilecek olan sebepler çerçevesinde “ma’zûr” ve “me’mûr” olarak görmüşler ve eserlerini bu ana temel üzerine binâ etmişlerdir. Bu kısa girişten sonra eserler hakkında bilgi vermeye geçilebilir.

1 Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, nşr. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/31.

1. Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin *Müntehâ'sı*

Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin, hicrî 853 senesinin Recep ayının evvelinde (Eylül 1449), Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rüyasında gördükten sonra yazmaya başladığını ifade ettiği² ve Arapça olarak kaleme aldığı *Müntehâ* adlı eseri, Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fusûsu'l-hikem* adlı eserinin şerhidir. “Müntehâ” kelimesinin anlamını Ahmed-i Bîcân şu şekilde aktarır: “Müntehâ dirler kim yirden bir nesne u'rûc ider ana vurur anda müntehâ olur. Ve her nesne kim yukarudan aşağı nâzil olur anda tamâm nihâyet bulur anun-çün müntehâ dirler.”³ Yani “Müntehâ” kelimesi bir manâda seyr u sülûkun varacağı yer anlamına gelmektedir. Yazıcızâde Muhammed Efendi; Hicrî 853 senesinin Cemâziyelâhir ayının sonunda (Ağustos 1449) bittiği bilinen *Muhammediyye*'yi tamamlar tamamlamaz *Müntehâ* adlı eserini yazmaya başlamıştır. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö. 1008/1600) tarafından müellifin ilm-i zâhirdeki fazlına tanık olarak gösterilen⁴ eserin müellif hattı nüshası kayıptır.⁵ Klasik kaynaklar, eserin *Fusûsu'l-hikem* üzerine bir şerh olduğu noktasında ittifâk etmiş olsalar da eser hakkında tafsilî malûmat vermezler.⁶ Eserin İbn Arabî'nin görüşlerine farklı yorumlar getirmesine yönelik ortaya

- 2 Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Müntehâ)*, nşr. İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Kitâb Nâşîrûn, 2013), 61.
- 3 Abdullah Uğur, *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü'l Âşîkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D. Dissertation, 2019), 453.; Bu eser basılmıştır: Harvard: Ottoman Studies Foundation, 2019.
- 4 Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, nşr. Ali Çavuşoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 167.
- 5 Ahmed Bâdi Efendi (ö. 1910), eserin bizzat müellif tarafından ta'lik hattı ile yazılan bir nüshasının mevcudiyetinden bahseder. Bk. Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne- 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, nşr. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014), 2155. Süleymâniye Kütüphanesi Pertev Paşa koleksiyonu 293 numaraya kayıtlı nüshanın ketebe kaydında Muhammed Efendi'nin ismi geçiyor olsa da; yazmanın yazı ve kağıt özellikleri bu nüshanın müellif hattı olması ihtimâlini zayıflatmaktadır. Eserin tespit edebildiğimiz diğer bazı nüshaları şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi Nuruosmâniye, nr. 2466. Halet Efendi, nr. 262. Pertev Paşa, nr. 293. Kütahya Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, nr. 43 Ze 1126. (Bu yazma, katalogda sehven Ahmed-i Bîcân'a nisbet edilmiştir). İBB Atatürk Kitaplığı, nr. OE Yz 249 (Bu yazma, katalogda sehven Ahmed-i Bîcân'a nisbet edilmiştir). Manisa Akhisar, Zeynelzâde, nr. 45 Ak Ze 497.; Son zikredilen nüsha neşredilmiştir: Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Müntehâ)*, nşr. İbrâhim el-Keyyâlî (Beyrut: Kitâb Nâşîrûn, 2013).
- 6 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2/1263. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şekâi'ku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi-d-Devleti'l-Osmâniyye-Osmanlı Alimleri* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 2019), 191. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, 167. Müstakîmzâde Süleymân Saadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, nşr. İbnülemin Mahmud Kemal İnal (Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928), 706. Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne- 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, nşr. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014), 3/2155. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333), 1/195.

konulan mülâhazalar 1915-1925 arasında kaleme alınan bazı eserlerde görülmektedir.⁷ Eserin Müeyyedüddîn-i Cendî'nin (ö. 691/1292?) *Şerhu Fusûsi 'l-hikem* isimli kitabına yazılan bir ta'likât olduğu bilgisi doğru değildir. Şöyle ki; *Yazıcıoğlu Mehmed Efendi ve Muhammediyye'si* başlıklı doktora tezini 1971 yılında tamamlayan Âmil Çelebioğlu, Cumhuriyet döneminde Yazıcızâde kardeşler hakkında en fazla çalışma yapan ilim adamıdır. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* için “Yazıcıoğlu” maddesini, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* için ise “Ahmed Bîcân” maddesini kaleme almıştır. Doktora tezinde Muhammed Efendi'nin *Müntehâ'sı* ile alakalı tasvirî bilgiler veren Çelebioğlu bize göre daha sonra kitabın ilmî tasvirlerine tesir edecek ve bundan sonra *Müntehâ* adlı eserin Cendî ile beraber zikredilmesine sebep olacak şu ifâdeyi kullanır: “(Müntehâ) Muhyiddîn-i Arabî'nin *Fusûsu 'l-hikem*'inin güzel bir üslupla muhtasar bir şerhidir. Muhyiddîn-i Arabî'nin birçok şerhlerine Şeyh Müeyyedüddîn-i Cendî'nin şerhi kaynaklık etmiştir ki bu arada bizzat Yazıcıoğlu Mehmed de bunu kendi eserinde tasrîh eder.”⁸ Aynı müellif *Diyanet İslam Ansiklopedisi* için 1989 yılında “Ahmed Bîcân” maddesini yazar. Burada da Muhammed Efendi'nin *Müntehâ'sı* şu şekilde zikredilir: “Kısaca *Müntehâ* olarak tanınan bu eser (Ahmed-i Bîcân'ın *Müntehâ'sı*), Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu 'l-hikem*'inin Müeyyed Cendî şerhine, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Müntehâ* adıyla yine Arapça olarak yazdığı şerhin Ahmed Bîcân tarafından yapılan Türkçe tercümesidir.”⁹

Bu ifâdelere göre *Müntehâ* Cendî şerhine yazılan bir şerhtir. 1989 yılında yayımlanan bu maddenin ardından 1993 senesinde *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde neşredilen “Cendî” maddesinde eser; “Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Yazıcıoğlu Mehmed, Cendî'nin şerhine *Müntehâ* adlı bir şerh yazmış...”¹⁰ ifadeleri ile tanıtılacaktır. Yine aynı eserde, 1996 yılında neşredilen “*Fusûsu 'l-hikem*” maddesinde ise kitaptan şu şekilde bahsedilmiştir: “Yazıcıoğlu Mehmed'in bu şerh üzerine (Cendî Şerhi) *Müntehâ 'ale 'l-Fusûs* adlı Arapça bir ta'likatı bulunmaktadır.”¹¹ Mukaddem kaynaklarda bulunmayan; lâkin muâsir kaynaklarda bolca yer

7 Bursalı Mehmed Tâhir Bey (ö. 1925) eserde geçen bazı görüşlerin Muhammed Efendi'nin irfânı ile mütenâsib olmadığını ifâde ederek, bu görüşlerin esere sonradan medsûs olabileceğini yahut eserin müellif tarafından Hacı Bayrâm-ı Velî ile karşılaşmasından evvel kaleme alınmış olabileceğini ifâde eder. Halbûki eser müellifin son eseridir. İlgili görüş için bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 195. Osmanzâde Hüseyin Vassaf Efendi (ö. 1929) ise eser ile ilgili şu görüşleri ifâde eder: “Muhammed Efendi Hazretleri'nin (...) Muhyiddîn-i Arabî hazretlerinin *Fusûs'u* üzerine bir şerh yazdıkları menkûldür. Bunda Hz. Muhyiddîn'e bir çok i'tirâzatta bulunduğu mervî ise de vâkıf-ı esrâr-ı tevhd olan müşarünileyhin böyle bir halde bulunmayacağına kanaat etmek lâzım gelir. *Fusûs'a* mu'tariz olan, tabii onu şerh etmeye kalkışmaz. Şerhden maksad, metni erbâb-ı ma'rifete kapalı olan cihetlerini açmaktır ve Hz. Müellifin eserini tamim etmekten ibârettir. Tabii itirazla tevfk kabul etmez.” Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, nşr. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz (İstanbul: Kitabevi, 2011), 2/463. Vassâf Efendi'nin “menkûldür” ve “mervîdir” şeklindeki ifâdelerinden eseri görmediği anlaşılmaktadır.

8 Yazıcıoğlu Muhammed, *Muhammediyye*, nşr. Âmil Çelebioğlu (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 171.

9 Âmil Çelebioğlu, “Ahmed Bîcân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/50.

10 Süleyman Uludağ, “Cendî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/361.

11 Mahmud Erol Kılıç, “Fusûsul-Hikem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/232.

bulan¹² ve Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin eserini Cendî şerhine ta'likat ya da bazen de bu şerhe şerh olarak gösterilmesine kaynaklık eden metin, tespit edebildiğimiz kadarı ile Âmil Çelebioğlu'nun 1989 tarihinde yazmış olduğu "Ahmed Bîcân" maddesidir. Çelebioğlu, doktora tezinde Cendî şerhini mezkûr esere kaynak olarak göstermiş, daha sonra yazdığı maddede ta'likât olarak tavsif etmiştir. Kanaatimizce bu görüş yanlıştır. Çünkü Cendî ismi, Muhammed Efendi tarafından eserin yazılışına sebep olan vâkiât ile berâber sadece bir kere zikredilmektedir. Mevzubahis metnin tercümesi şu şekildedir: "Bana garip bir adam geldi. Elinde de bir kitap vardı. Kitabı okudum. Kitapta Celâleddîn Hocendî, Özcendî'den, O da Müeyyedü'l-Cendî'den, o dahi Şeyh hazretlerinin (İbn-i Arabî) bazı ashâbından rivâyet ettiler ki: ..." ¹³ Metinden de anlaşılacağı üzere Muhammed Efendi'ye gelen bir şahsın elindeki kitapta, içinde Müeyyedüddîn-i Cendî'nin de yer aldığı bir rivayet silsilesinden gelen bir bilgi vardır. Eserde Cendî ismi bu yerin haricinde üç yerde daha geçmektedir.¹⁴

Gerek bu eserde gerek ise Ahmed-i Bîcân tarafından yapılan tercümesinde Cendî'ye yapılan bir ta'likâttan bahsedilmez. Ayrıca kitaplar Cendî şerhi ile kıyas edildiğinde telif şekillerinin farklı olduğu anlaşılır. Cendî şerhi klasik mânâda ana metnin her cümlesini izah eden bir üslûp kullanmaktadır. Muhammed Efendi bu üslûbu tercih etmez. Hatta *Fusûsu'l-hikem*'in tertip sırasında değişiklik yapar, metinden nisbeten daha az iktibasta bulunur. Kısacası bu eser ile Cendî'nin eseri arasında irtibat kurmamıza imkan tanıyacak yeterli veri bulunmamaktadır.

Yazıcızâde Muhammed Efendi, eserinin dîbâcesinde kitabın yazılış gâyesini şu şekilde anlatır:

"Bir gün rüyada kendimi Rasûlullâh'ın karşısında elimde bir kitapla otururken gördüm. Bana baktılar ve şöyle buyurdular: 'Bundan sonra senin tedrisinle ben meşgul olacağım.' Sabaha erişince kalbimin O'nun nuru ile münevver olduğunu gördüm. Rasûlullâh'ın nûru ile nurlanmış olan kalbim bana şöyle dedi: '*Fusûs*, râsihlerin (manevî ilimlerde derinleşmiş olanların) kalpleri için büyük bir delildir fakat nâsihlerin (zâhir ulemâsının-vâizlerin) akılları için de büyük bir imtihandır. Çünkü *Fusûs*'ta şerîatlere muhâlif, mazaret ve bahane kaldırmaz ifâdeler vardır. Tertîbi, enbiyâ ve mürselîn tertibi üzerine değildir. (...)' Bir gün bana acâip bir adam geldi, elinde bir kitap vardı. Kitabı mütâlaa ettim. Kitapta Cendî'nin, İbn Arabî'nin bazı dostlarından, onların da İbn Arabî'den rivâyet ettikleri bir ibâre vardı:

"İbnü'l Arabî dedi ki: 'Ben bu eserimde Kitâb'a muhalif olan şeyleri neden açık açık yazdım bilir misin? Çünkü Rasûlullâh beni itikatlarını imtihana tâbîi tutayım diye ümmetine bir fitne

12 Metinde geçen çalışmalardan başka diğer bazı örnekler için bk. Hanife Dönmez, *Muhammediye'de İnsan-ı Kamîl Düşüncesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi/Ph.D Dissertation, 2018), 75; Mehmet Fatih Özcan, *Envârü'l-Âşıkîn ve Muhammediye'de Manevî Eğitim* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 25; Münüre Beyhan Ergiri, *Muhammediye ve Envârü'l-Âşıkîn'de Hz. Ali*, (İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2020), 21.

13 Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Müntehâ)*, 62.

14 Muhammed Efendi, *Fusûsu'l-hikem* 'i şerh ederken önceki şerhlerden iktibaslarla bulunur. Cendî'nin zikredildiği yerler de bu minvaldedir ve herhangi bir ta'likât özelliği taşımamaktadır. Bk. Yazıcızâde Muhammed, *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Müntehâ)*, 73, 91, 178.

ve rahmet olarak gönderdi. Zaman dediğin şey bozulup gitti. Emniyetten eser yok. İlhâd ehli ile tevhih ehlinin temyiz sebebiyim ben. Kim ki hakikî mü'mindir şeriat caddesinden sapmaz. İlhâd ehli ise hidayetden şaşar, hevâsına uyar.'

Sordum: 'Böyle irşâd câiz midir?'

Buyurdular: 'Allâh'tır doğruyu bilen. Lâkin ben me'mûrum. Me'mûr dahi ma'zûrdur.'¹⁵

Bu iktibastan sonra Muhammed Efendi, *Fusûsu'l-hikem*'in içinde bulunan tehlikeli vartalara işaret ettiğini ve kitabın tehlikeli noktalarını, imtihan sebebi olan yerlerini göstermek için bu kitabı kaleme aldığını ifâde eder. Bu esâsa mebnî olarak da kitapta yer yer İbn-i Arabî'ye itiraz eder. Hûd Fass'ında kâfirlerin cehennemde ebedî kalmayacaklarına dâir ifâdelere karşı çıkmanın yanı sıra, Dâvud-i Kayserî (ö. 751/1350) ile mukadder suâl ve cevaplar vesilesi ile münâzarada bulunur. Bu ciheti de eseri diğer *Fusûsu'l-hikem* şerhlerinden ayıran mümeyyiz vasıflarındandır. Eserde *Fusûsu'l-hikem*'deki enbiyâ tertibi değiştirilmiştir. Lût ve Lokmân faslları ise şerh edilmemiştir. "Vücûd", "adem", "imkân", "mâhiyyet" gibi konuların tasavvufî bir bakış açısıyla incelendiği on dört temhîd ile başlayan eser, *Fusûsu'l-hikem*'deki faslların şerhi ile devâm eder.

Ekberî şerh geleneğinin husûsî ile Sadruddîn-i Konevî (ö. 673/1274) tarafından felsefî bir telif tarzına bürünmesinin tesirleri *Muntehâ*'da da göze çarpar. Eserin hemen başında ilm-i ilâhî'den bahsedilmesi ve ilm-i ilâhî'nin mevzûu, mebâdîi ve mesâilinin izahı ve ardından vücûd ile alâkalı kelâmî ve felsefî meselelerin tasavvuf zaviyesinden değerlendirilmesi dikkate değer bir husustur. Kitabın sonunda 63 beyitlik müstezat şeklinde Arapça olarak nazmedilmiş bir Kaside-i Rabbâniyye vardır.

2. Ahmed-i Bîcân'ın *Muntehâ*'ları

Kaynaklarda genellikle, Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin Arapça bir *Fusûsu'l-hikem* şerhi kaleme aldığı, kardeşi Ahmed-i Bîcân'ın da bu eseri Türkçeye tercüme ettiği ve bu tercüme esere de aslı ile aynı şekilde *Muntehâ* adını verdiği zikredilir.¹⁶ Âmil Çelebioğlu'nca eser, bazı nüshalara göre 857/1453, bazı nüshalara göre ise 870/1465 yılında Gelibolu'da tamamlanmıştır.¹⁷ Aynı adlı bu iki eserin dîbâce, muhtevâ ve hâtîme kısımları incelendiğinde; adları aynı olsa dahi iki farklı eserin mevzubahis olduğu görülmektedir. Bu hususa ilk defa dikkat çeken ise Behced Gönül'dür (Behçet Necatigil).¹⁸ İki farklı tarihli nüshayı kıyaslayan

15 Yazıcızâde Muhammed Efendi, *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Muntehâ)*, 61, 62.

16 Örnek için bk. Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", 2/50. Âmil Çelebioğlu – Kemal Eraslan, "Yazıcı-oğlu", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB, 1986), 13/366. İki farklı nüshanın tefrik edilmediği diğer bir çalışma için bk. Ahmed Bîcân, *Muntehâ-fusûsu'l-hikem üzerine bir çalışma*, nşr. Ayşe Beyazıt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011). Ayşe Beyazıt, *Muntehâ I*'i yayıma hazırlamıştır. (Bu çalışmada, Ahmed-i Bîcân'ın *Muntehâ* adlı eserlerinin 857/1453 tarihli olanından *Muntehâ I*; 870/1465 tarihli muahhar olanından ise *Muntehâ II* şeklinde bahsedilmektedir.) Ayşe Beyazıt, neşre hazırladığı metnin giriş kısmında Ahmed-i Bîcân'ın iki eserini tefrik etmemiş olsa da yayıma hazırladığı eser genel itibarı ile sorunsuzdur.

17 Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", 2/50.

18 Ayrıntılı bilgi için bk. Behced Gönül, *Yazıcı Selahattin ve Oğulları: Hayatları ve Eserleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, 1938/1939 Dönemi).

Gönül, eserlerin kısaca muhtevâ tahlilini yaparak nüshaların aynı adı taşımasına rağmen farklı iki eser olduğu hükmüne varmış; lâkin muhtevâ farklarının üzerinde yeterince durmamıştır. Eserlerin aşağıdaki tavsîfleri de bizi aynı neticeye ulaştırmakla beraber yeni bazı bilgilere de ulaşmamıza vesile olacaktır.

2.1 Müntehâ I

Yazıcızâde Muhammed Efendi'nin küçük kardeşi Ahmed-i Bîcân, yukarıda da belirtildiği gibi ağabeyinin yazmış olduğu eseri tercüme etmiştir. Eserin başında “Ve ben duâcı dahi onu Türkiye döndürdüm.”¹⁹ şeklinde bu tercüme faaliyetini kendisi de ifade etmektedir. Eserin tamamlanış tarihi ise bizzat kendisi tarafından verilmiştir: “Ve târih sekiz yüz elli yedi senede Sultan Muhammed bin Murâd Hân (halled-Allâhu devletehû) İstanbul’u feth edicek Cemâziye’l-ülâ’nın yirminci gününde idi bu kitâb temâm oldu.”²⁰ Kitabın, bizzat kendisi tarafından abisinin eserinden Türkçeye aktarıldığını ifade eden Ahmed-i Bîcân, kitabın hâtimesinde ise bu eseri bir rüya neticesinde “cem” ettiğini ifade eder. O halde bu kitabı hangi te’lif sınıfına dâhil etmek gerekir? Bu eser bir tercüme midir, derleme midir? Bu sorunun cevabını vermeden evvel eski edebiyatımızdaki tercümenin manâsını ve muhtevâsını tespit etmek gerekir. Eski edebiyatımızda tercümeyi şu şekillerde görmekteyiz:

- Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan çeviriler.
- Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler.
- Konusu aktararak yapılan çeviriler.
- Genişleterek yapılan çeviriler.²¹

Bu tasniften hareket ederek; Ahmed-i Bîcân tercümesinin kitabın giriş kısmı itibarı ile “Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun çeviriler” maddesine, umûmî olarak ise “Konusu aktararak yapılan çeviriler” maddesine ve ayrıca “Genişleterek yapılan çeviriler” maddesine muvafık olduğu söylenebilir. Çünkü kaynak ve hedef metin arasında her ne kadar “ana fikir” itibarı ile bir yeknesaklık var ise de hedef metinde göze çarpar şekilde eklemeler bulunmaktadır. Metnin içerisine sirayet ettirilen ilâvelerin yanı sıra kaynak metinde olmayan bazı bölümler de hedef metne eklenmiştir. Bu bölümlerden başlıcaları; “Fasl fi *Istîlâhâtü’s-sûfiyye*” (Abdurrezzâk-ı Kâşânî’nin (ö. 736/1335) *Istîlâhâtü’s-sûfiyye* adlı eserinden iktibâs edilen tasavvufî kavramlar bölümü), “Fasl fi *Menâzili’s-sâirîn*” (Abdullâh-ı Herevî’nin (ö. 401/1011) *Menâzili’s-sâirîn* adlı eserinden iktibâs yapılan bölüm) ve “Fasl fi *Tezkireti’l-Evliyâ*” (Feridüddîn-i Attâr’ın (ö. 618/1221) *Tezkireti’l-evliyâ* adlı eserinden alıntı yapılan bölüm) şeklinde sıralanabilir. Kanaatimizce bu eseri orijinal kılan bölümler bunlardır. Abdurrezzâk-ı Kâşânî’nin *Istîlâhâtü’s-sûfiyye* adlı tasavvufî kavramlara ait eserinden tercüme edilen kısımda Kâşânî’nin eserine dercettiği 511 istîlâhtan 117’si *Müntehâ I*’e dâhil edilmiştir. Bu da eserin müktebes eserin %22,9’una tekâbül etmektedir. Küllî olarak tercüme edilen kısım sadece

19 Ahmed Bîcân, *Müntehâ- fusûsu’l-hikem üzerine bir çalışma*, 101.

20 Ahmed Bîcân, *Müntehâ- fusûsu’l-hikem üzerine bir çalışma*, 499.

21 Agah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 80.

“ba” harfinin altında sıralanan ıstılâhâtır. “Ayn” harfinde bulunan 127 ıstılâhın ise sadece 7’si tercüme edilmiştir. Eserde 24 adet sûfi biyografisi ilâve ve çıkartma yapmak sûretiyle tercüme edilmiştir. Bu noktada dikkate şâyân diğer bir husus da söz konusu bölümün, Ahmed-i Bîcân’ın, kendisinin ve ağabeyinin şeyhi olan Hacı Bayrâm-ı Velî’nin (ö. 833/1430) silsilesini ihtivâ etmesidir. Eserde yer alan sûflerin adlarının seci’li üslup şeklinde takdimi de bölüme edebî bir değer katmaktadır.²² Kitabın söz konusu hususiyetine şu misâller verilebilir: “Ol tâbiin kıblesi ve ol hem nefes-i Rahmânî, ol Süheyl-i Yemenî Üveys el-Karanî, ol fakîr-i ‘ademî Habîb-i ‘Acemî, ol Meryem-i sâniyye Râbia-i ‘Adeviyye, ol perverde-i ekrem İbrâhim b. Edhem, ol deryâ-yı mevvâc Mansûr-i Hallâc vd.”²³

Yukarıda, Yazıcızâde Muhammed Efendi’nin *Müntehâ* adlı eserinde *Fusûsu’l-Hikem*’deki enbiyâ tertibini değiştirdiği ifade edilmişti. Ahmed-i Bîcân ise ağabeyinin tertibine sadık kalmakla beraber sebep göstermeksizin Lût, Lokman ve Hâlid fasslarını eserine dâhil etmemiştir.

2.2 Müntehâ II

Tamamlanma tarihi bizzat Ahmed-i Bîcân tarafından, eserin tetimme kısmında, hicrî 870 senesinin Muharrem (Ağustos/Eylül 1465) ayı olarak verilen *Müntehâ II*²⁴ her ne kadar 857/1453 senesinde yazılmış olan eserle aynı adı taşısa da tertip ve muhtevâ olarak farklılık arz etmektedir.²⁵ *Müntehâ I*’in dibâcesinde yer alan, eserin Muhammed Efendi’nin Arapça kaleme aldığı kitabın tercümesi olduğu ifadesi bu kitapta yer almaz. Zamanının âlimlerinin zâhir ve bâtın ilimlerde birçok eserler yazdıklarını fakat bu kitapların Arapça olduğunu vurgulayan müellif; Arapça bilmeyenlerin de bahsedilen ilimlerden istifade etmesi için eserini Türkçe olarak kaleme aldığı ifade eder. Ahmed-i Bîcân, âlemin evvelinden âhiline kadar ulemânın esrârı ve urefânın envârı nâmına ne varsa; teşri’, tahkîk ve te’vîl üzerine bir araya getirdiğini ifade ederek kitabı te’lif usûlünü izah etmektedir. Eserde bulunan *Fusûsu’l-hikem* şerhi *Müntehâ I*’den ihtisâren yapılmıştır. Şerhte Âdem Fassı atlanmıştır, fass tertiplerinde küçük değişiklikler yapılmış; Firavun’un imanı, Cehennem azabının ebedi olmadığı gibi tartışmalı konulara girilmemiştir. Fassların içerisinde daha çok kısas-ı enbiyâya yer verilmiştir. Yazıcızâde Kardeşler; bir anlamda, bahsi geçen peygamberlerin bâtını (dikey) hayatları ile zâhirî (yatay) hayatlarını beraberce okuyucuya sunmuşlardır. Tespit edilebildiği kadarıyla bu *Fusûsu’l-hikem*

22 Seci’ nesrin kâfiyeli olmasıdır. Tâhirü’l-Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, nşr. Mustafa Kirenci (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019), 171. “Seci’” ile ilgi daha ayrıntılı bilgi için bk. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, nşr. Turgut Karabey- Mehmet Atalay (Ankara: Akçağ Yayınları, 2017) 130-131.

23 Ahmed Bîcân, *Müntehâ- fusûsu’l-hikem üzerine bir çalışma*, 431.

24 Eserin bazı yazma nüshalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: Süleymaniye Kütüphanesi Kılıç Ali Paşa, nr. 630; Hacı Mahmud Efendi, nr. 2267; Yazma Bağışlar, nr. 07585; Yazma Bağışlar, nr. 07585; İbb Atatürk Kitaplığı nr. MC Yz K0108; Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, nr. 204; Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3271.

25 Bahsedilen iki *Müntehâ*’nın farklılıklarını göstermesi amacıyla *Müntehâ I* ve *Müntehâ II*’nin muhtevâ dökümleri Ek-1’de karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

şerhçiliğinde ilk defa tatbik edilen bir usuldür.²⁶

Eserin sonunda *Tezkiretü'l-evliyâ*'dan alındığı anlaşılan on altı sûfinin hal ve sözlerinden bahsedilen bir bölüm de mevcûddur. *Müntehâ I*'de yer alan "İstîlâhâtü's-sûfiyye" bölümü ise bu kitapta yoktur. Eserde namaz, abdest, gusûl, oruç, zekât gibi ibâdetler hakkında bilgiler verilmiş aynı zamanda bu ibadetlerin tasavvufi yorumları da zikredilmiştir. Eserin önemli bir diğer özelliği şudur ki müellifin de dîbâcede belirttiği üzere Yazıcızâde Muhammed Efendi kendisine "Bir tefsîr düzesün"²⁷ demiş ve bunun üzerine Ahmed-i Bîcân on sekiz sûreyi meallerini de vermek sûreti ile hem te'vîlî hem de işarî olarak tefsîr etmiştir. Ve kitabının "Rûm ilinin tamamında emsâlsiz bir tefsîr" olduğunu ifâde etmiştir.²⁸ Müellifin âyetleri tefsîr ederken umumiyetle işarî tefsîr usulünü kullandığı görülmektedir. Ahmed-i Bîcân, bir tefsîr olarak kaleme aldığı ifâde ettiği²⁹ *Müntehâ II* adlı eserini üç türlü "ibâre" ile yazdığını ifâde

26 Bu durumun daha iyi anlaşılması için, Ahmed-i Bîcân'ın yazma hâlindeki eserinden bir bölüm nakletmek mümkündür: "Hikmet-i kalbiyye – Kelime-i Şu'aybiyye. Kaçan bir peygamber zâhir olduysa tarik-i belâda Allâh için, emr-i ilâhî Nûh'u iktizâ etti ki bundan sonra bir peygamber gele ki müştâk-ı visâl ola. Zîrâ Hakk'ın kapusu sâiller için meftûhdur ve belâsı âşıklar için fütûhtur. Pes Şu'ayb cihâna geldi ve nebî oldu. Kavmine söyledi, onları Hakk'a da'vet eyledi iştiyâk-ı tamm ile. Bu şevkten ötürüdür ki üç yüz yıl ağladı. Her yüzyılda bir kez gözsüz oldu, gözü geri açıldı. Hakk Teâlâ, Şu'ayba hitâb kıldı, eyitti: Yâ Şu'ayb! Senin için uçmakta bir ev yaptım ak inciden, bâtında zâhiri gözükür ve zâhirinde bâtını gözükür ve arşın mukabelesindedir Kapısı benim likâma açılır, ebeden sana yapılmaz, dedi. Şu'aybın rûhu ismü'z-zât nûrundandır ki Mâcid'dir ve onun için kavmine şerîf idi ve hatîbü'l-enbiyâ idi. Ve kalbi ismü's-sıfât nûrundandır ki Kerîm'dir. Onun için halka keremler ederdi. Ve nefsi ismü'l-fi'lin ikisinin nûrundandır ki bir Hakem idi. Onun için halka hükmederdi. Ve biri Muksit'dir. Onun için halka mizânı tamâm, berâber edin, derdi. Bilmek gerektir ki âşığa vâcibdir ki her ne kim ma'sûkdan gelirse cefadan, vefadan râzî olup emrine mutî' ola. Zîrâ âşık letafetten kopar ve her nesne kim latîf ola nâ-çâr latîf tabiatlı kişiye ulaşır. Zîrâ âşk bir illettir ki yeyni cânlarda olur. Pes her kim âşık oldu; âlem-i gaybden ve âlem-i şehâdetden her ne vâki' olsa lâ-übâlî var kendini ona vura, hiç onun endişe kılmaya ve hem cânından üşenmeye, cânân için bî-cân ola ve bir günde bin kere başın kademi altına ala. Medh, zemm, redd, kabûl, a'tâ ve belâ âşık katında bir ola ve vakit olur ki; âşıktan havf ü recâ sıkıntıları götürülür. Zîrâ ki havf ü recâ ya mâzide yâhud müstakbeldedir. Âşık, bahr-i ahadiyyetde gark olmuştur. Mâzî vü müstakbel kaygusu ona kalmamıştır. HİKÂYE: Ka'bü'l-ahbâr eyitir: Kaçan kim Medyen halkı kâfir oldular; Hakk Teâlâ Şu'ayb'a Cebrâil'i veribidi. Şu'ayb peygamber İbrâhim neslinden idi. Cebrâil eyitti: Yâ Şu'ayb! Hakk Teâlâ öyle buyurdu ki Medyen kavmi saneme taparlar, onları imâna da'vet eylesin, dedi. Meğer ol kavmin beylerinin adı; Ebi Câdü, Hevvez, Huttî, Kelemen ve Kureşiyâyât idi. Müneccimler bu isimlerin tabî'atına nazar eylediler. Bunları hurûf kıldılar. Pes Şu'ayb onları da'vet eyledi. Onlar imâna gelmediler, inkârları dahi ziyâde oldu. İbn Abbâs eyitti: Hakk Teâlâ, onlara cehennemden od veribidi. Onlar kaçtılar mağaralara ve girdiler mağaraların içi taşından dahi ıssı oldu. Ondandır çıkıp sahrâlara kaçtılar. Hakk Teâlâ bir yalın veribidi onları helâk eyledi. Mü'minler bu hikmeti görüp Hakk Teâlâ'ya şükrettiler. Şu'ayb peygamber, kâfirlerin malını mü'minlere kısmet eyledi. Ve Şu'aybın üç yüz yıl ömrü oldu. Ka'be'de vefât eyledi ve anda defn eylediler. [Bu dünya yurdunun hâli budur, ibret alınız ey basiret sâhipleri]. Yazıcızâde, Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II*, Ankara: Milli Kütüphane, (06 Mil Yz A 3271), 63b vd.

27 Yazıcızâde, Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7585), 4a.

28 Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (Yazma Bağışlar, 7585), 4a.

29 Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (Yazma Bağışlar, 7585), 4a.

ederek bu ibâre türlerinin “teşri’”, “tahkîk” ve “te’vîl” olduğunu söyler.³⁰ Osmanlı tasavvufî tefsîr geleneğinin ilk örneklerinden biri olma vasfına sahip olan *Müntehâ II*’deki tefsîr üslûp ve muhtevâsı hakkında bilgi vermek amacıyla Ek-2’de ilgili kitaptaki Yâsîn Sûresi tefsîri numûne olarak dercedilmiştir. Yâsîn Sûresi’nin seçilmesinin sebebi Yâsîn Sûresi’ne dâir Osmanlı âlimlerinin çokça eser kaleme almış olmalarıdır.³¹ Bu rağbetin sebepleri arasında îmânî konulara dâir muhtevâsı ve faziletleri hakkındaki rivâyetler gösterilebilir.³² Yazdığı *Envâru’l-âşıkîn* adlı eser ile Osmanlı coğrafyasında derin tesirler bırakmış Ahmed-i Bîcân’ın işârî tefsirinin sunulması literatüre katkı sağlayacaktır.

Sonuç

Netice itibarı ile; Yazıcızâde Kardeşlerin *Fusûsu’l-hikem* şerhi hüviyetindeki eserleri özellikle çağdaş kaynaklarda ifâde edildiği gibi Müeyyedüddîn-i Cendî’nin *Fusûsu’l-hikem* şerhine yazılmış bir ta’likât değildir. Ayrıca yine kaynaklarda tek eser olarak telakki edilen Ahmed-i Bîcân’a ait aynı adı taşıyan *Müntehâ* adlı eserler birbirlerinden farklıdır. İlk olarak Behçet Gönül (Behçet Necatigil) tarafından fark edilen; lâkin hakkında yeterli bilgi bulunmayan bu ayırım iki eserin içerik analizi yapılarak ortaya konulmuştur. Bu eserlerden ilki 857/1453 tarihinde, diğeri ise 870/1465 tarihinde kaleme alınmıştır. Sonradan yazılanı aynı zamanda müstakil bir işârî tefsîr bölümü ihtivâ etmektedir. Yine bu eser bu çalışmada kavramlaştırıldığı ve tavsîf edildiği şekli ile bir “Kıssalı-Fusûs” örneğidir. Yazıcızâde Kardeşler, kendilerinden evvelki şerhlerde takip edilmeyen bir usûl olarak *Fusûsu’l-hikem*’in enbiyâ tertibini değiştirmişlerdir. Yazıcızâde Kardeşlerin şerhlerini üslûp ve yaklaşım olarak diğer şerhlerden ayıran en “mümeyyiz” husus ise; İbn Arabî’ye ve *Fusûsu’l-hikem*’e bakış açıları ile yön verdikleri; İbn Arabî’yi “ma’zûr ve me’mûr”; *Fusûsu’l-hikem*’i ise ma’sûm olarak telakki ederek sürdürdükleri tenkîdî üslûplarıdır. Binâenaleyh; Yazıcızâde Kardeşlerin *Fusûsu’l-hikem* şerhleri herhangi diğeri bir eser üzerine yazılmış birer ta’likât değil; bilakis tasnîf, tertîb ve üslûpları ile müstakil birer eser hüviyetindedirler.

30 “Ammâ ben miskîn Ahmed-i Bîcân ulemânın esrârını ve urefânın envârını kıl be kıl âlemin evvelinden tâ âhirine değin üç türlü ibâretle beyân eyledim. Biri **teşri’** ve biri **tahkîk** ve biri de **te’vîldir** ki rûh-ı uşşâk bu kitapla müşerref olalar inşaallâhü Teâlâ.” Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (Yazma Bağışlar, 7585), 3b.; Bu kavramlara Ahmed-i Bîcân’ın yüklediği anlamlar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Bilal Yamak, *Yazıcızâde Kardeşlerin Tasavvufî Görüşleri ve Osmanlı’ya Tesirleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 153 vd.

31 Şükrü Maden, “Osmanlılar’da Yâsîn Sûresi Tefsîr Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es’ad Efendi’nin Yâsîn Sûresi Tefsiri”, *Osmanlı Döneminde Tefsir*, haz. Hidayet Aydar vd. (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 255.

32 Maden, “Osmanlılar’da Yâsîn Sûresi Tefsîr Geleneği”, 255.

EK-1: Muntehâ I ve Muntehâ II'nin Karşılaştırmalı Muhtevâ Dökümleri:³³**MÜNTEHÂ I**

- Sebeb-i te'lif-i kitâb
- Fasl fî tahlîk-i Âdem
- Der beyân-ı Sıfâtü'r-rûh fî Âdem
  - Fasl fî Tevbe-i Âdem
- Fasl der-beyân-ı tertîbî'l-mevcûdât
- Fasl-ı hikmet-i ilâhiyye fî kelime-i Âdemiyye
  - Fasl fî hikmet-i nakşıyye fî kelime-i Şit
- [Fass] fî hikmet-i ahadiyye [fî] kelime-i Hûdiyye
- Kıssa-i hikmet-i futûhiyye fî kelime-i Sâlihiyye
- Kıssa-i hikmet-i kuddüsiyye fî kelime-i İdrîsiyye
- Kıssa-i hikmet-i subbûhiyye fî kelime-i Nûhiyye
  - Kıssa-i hikmet-i müheymiyye [fî kelime-i] İbrâhîmiyye
    - Kıssa-i Aliyye fî kelime-i İsmâiliyye
- Kıssa-i hikmet-i Hakîkiyye fî Kelime-i İshâkiyye
- Kıssa-i hikmet-i rûhiyye fî kelime-i Ya'kûbiyye
  - Fass-ı hikmet-i nûriyye fî kelime-i Yûsufiyye
- Fass-ı hikmet-i gaybiyye fî kelime-i Eyyûbiyye
- Fass-ı hikmet-i kalbiyye fî kelime-i Şuaybiyye
- Fass-ı hikmet-i ulviyye fî kelime-i Müseviyye
- Fass-ı hikmet-i imâmîyye fî kelime-i Hârûniyye
- Fass fî hikmet-i inâsiyye fî kelime-i İlyâsiyye
  - Bu fasıl keşf-i kuburu ve ervâhı beyân eder
- Fass fî hikmet-i vücûdiyye fî kelime-i Dâvûdiyye
  - Münâcaat-i Dâvûd Peygamber
    - Fass-ı hikmet-i Rahmâniyye fî kelime-i Süleymâniyye
- Fass fî hikmet-i kaderiyye fî kelime-i Uzeyriyye
- Fass fî hikmet-i nefesiyye fî kelime-i Yûnusiyye
- Fass-ı hikmet-i nefesiyye fî kelime-i Zekerîyyâiyye
- Fass-ı hikmet-i celâliyye fî kelime-i Yahyâviyye
  - Fass-ı hikmet-i nebeviyye fî kelime-i İseviyye
    - Fasl fî mâ yuktubu fî'l-İncil
    - Hadîs-i ref'î-î İsâ ile's-semâ
- Fass-ı hikmet-i ferdîyye fî kelime-i Muhammediyye
  - Hadîsü'l-Mi'râc
    - Fasl fî esrârî'l-vahy
      - Hicretü'n-nebî
    - Fasl fî nüzûlî'n-nebiyyi bi'l-Medîne
      - Vefâtü'n-nebî
  - Vefât-ı Fâtımatü'z-zehrâ
    - Vefât-ı Ebû Bekr
    - Vefât-ı Ömer
    - Vefât-ı Osmân
    - Vefât-ı Alî

MÜNTEHÂ II

- Mukaddime
- Sebeb-i te'lif
- Usûl-i tel'lif
- İsm-i te'lif
- Muhtevâ-yı te'lif
- Bazı mesâil-i vahdet-i vücûd- Tevhîd-i zâtın delilleri – Fenâ – Vücûd
- Mahsûsât ve ma'kûlâtın bazı mesâil-i cem' edip zâhir ve bâtın itikatları nazara açmak- Kelam, felsefe, tahkîk- Kelâmî bazı meseleler
  - Beyân-ı tertîb-i mevcûdât (Tertîb-i âlem, Halk-ı Âdem, İblîs, Halk-ı Havvâ, Ehl-i beyt, Hz. Âdem ve Havvâ'nın cennetteki ahvâli)
  - Kıyamet gününde dünyanın bir kadın olarak getirilişi- Tevbe-i Âdem, Kabûl-i tevbe-i Âdem
- *Fusûsu'l-hikem* Şerhi- Fasslar: Şit, İdrîs, Nûh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yakûb, Yûsuf, Eyyûb, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Dâvûd, Uzeyr, Yûnus, Zekerîyya, Yahyâ, İsâ, Muhammed (s.a.v.)
  - Kur'an'a Göre Mi'râc
    - Hadîs-i Mi'râc
    - Rû'yetullâh
    - Emvâl-i Gazâ
    - Eslihat-i Nebî
    - Edeb-i Gazâ
    - Deniz Gazâsı
  - Şehitlerin Namazı
  - Gemiyeye Binmek
    - Şehitler
- Gâzînin iki düşmanı, Nefs, Halk-ı kâinât, Helâk-i kâinât, Kıyamet âlâmetleri, Masnûatın tertibinin tahkiki, Kıyamet âlâmetlerinin tahkiki, Kıyamet, Hacc Suresi 2. Ayeti Tefsiri
- Cehennem – Cennet- Rû'yetullâh- Fezâil-i Nebî
  - İnsân-ı Kâmil - Hakikat-i Muhammediyye – Zikrullâh – Aşk
    - Evliyâ
  - İstîâzenin tefsiri
  - Besmelenin fazileti
  - Kur'an'ın fazileti
    - Esrâr-ı hurûf
      - Besmele
      - Fatıha
  - Salavât Ayeti

33 Ahmed Bîcân, *Muntehâ-fusûsu'l-hikem üzerine bir çalışma*, nşr. Aşşe Beyazıt (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).
 Ve Ahmed-i Bîcân, *Muntehâ II* (Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3271).

MÜNTEHÂ I

- Vefât-ı Hasan-Huseyn
- Fasl fî ıshlâhât-ı sūfiyye
- Fasl fî Menâzili's-sâirîn
  - Fasl fî't-temsîl
- Fasl fî inşikâki'l-kamer
  - Fasl fî sirri'l-mirâc
  - Fasl fî sirri'l-vuzû'
- Fasl fî sirri's-salâti'l-hams
- Fasl fî sirri'l-hicreti min-Mekke ile'l-Medîne
  - Fasl fî sirri's-salât
- Fasl fî sirri tahvîli'l-kubleti min Beyti'l-mukaddesi ile'l-Ka'beti
  - Fasl fî sirri'z-zekât
  - Fasl fî sirri's-siyâm
  - Fasl fî esrârî'l-Hacc
  - Fasl fî sirri'z-zikr
  - Fasl fî cihâdî'n-nebî s.a.v.
  - Fasl fî sirri vefât-i Resûl s.a.v.
- Fasl fî fezâilî's-salavât ale'n-nebiyyi s.a.v.
- Fasl fî temsîl-i Ashâb-i Resûlullâh s.a.v.
  - Fasl fî Tezkireti'l-Enbiyâ
    - Fasl fî eşrâti's-sâati
    - Fasl fî hurûci'd-deccâl
    - Fasl fî nüzûl-i İsâ
  - Fasl fî hurûci'd-dâbbetü'l-arz
- Fasl fî tulû'î'ş-şems min mağribihâ
  - Fasl fî sedd-i bâbü't-tevbe
    - Fasl fî nefhi's-sûr
    - Fasl fî'l-haşr
- Fasl fî tebdîli'l-arz ve's-semâvât
  - Fasl fî livâi'l-hamd
  - Fasl fî'ş-şefâat
  - Fasl fî'l-hisâb
  - Fasl fî'l-kitâb
  - Fasl fî'l-mizân
- Fasl fî cehennem ve derekâtihi
  - Fasl fî'l-havz
  - Fasl fî'l-Hûr
- Fasl fî vildâni'l-cenne
  - Fasl fî'l-gılmân
- Fasl fî enhâri'l-cenne
  - Fasl fî rû'yetullâh
- Fasl fî merâtibî'l-insân
  - Fasl fî sirri'l-hûr
- Fasl fî'l-vildân ve'l-gılmân
  - Fasl fî sirri'l-enhâr
  - Hâtimetü'l-kitâb

MÜNTEHÂ II

- Tefsîr Bölümü (Yâsîn, Fetih, Rahmân, Vâkıa, Mülk, Duhâ, İnşirâh, Tin, Alak, Beyyine, Zilzâl, Âdiyât, Kâria, Tekâsür, Hümeze, Fil, İhlâs, Felâk, Nâs sûreleri).
  - Hicret-i Nebî
  - Vefât-ı Nebî
- Vefât-ı Fatimatü'z-zehrâ
  - Vefât-ı Ebû Bekir
  - Vefât-ı Ömer
  - Vefât-ı Osman
  - Vefât-ı Ali
- Vefât-ı Hasan-Hüseyn
  - Evlâd-i Rasûl
  - Ezvâc-i Rasûl
- Aşere-i Mübeşşere
  - Evliyâ
  - Nasihat
  - Hâtıme

EK-2: Ahmed-i Bîcân'ın *Müntehâ II* Adlı Eserinin Tefsîr Kısmından Yâsîn Sûresi Tefsîri³⁴

[81a]

Ve ba‘dehû geldük imdî Sûre-i Yâsîn otuz iki âyetdür, Mekke‘de geldi. Ve ba‘zılar aydûr otuz üç âyetdür ve yidi yüz yigirmi kelimedür. Ve harfleri üç bin harfdür. Peygamber aleyhi’s-selâm ayıtdı her kim Yâsîn Sûresin okusa Hak Teâlâ ol kişünün cemî‘-i günahlarını yarlığar. Ve on iki kez hatm itmişçe müzdü

[81b]

vardur. Eğer bir sayrınun katında Yâsîn okusa her harfîne on ferîşteh gelür. Ol sayrınun katında dururlar anuñün istiğfâr getürürler. Ve her kim sayru olsa kendüsi Yâsîn Sûresin okusa sekerât-ı mevten emîn ola. Ve nakildür ki Kur‘ân okuyan mü‘minlere Kur‘an gele ayda yâ mü‘min sen beni gice ve gündüz okurdun ben Kur‘ânven diye bâşına tâc uruben, eğnine hil‘ât giyüre cennete ele gide. Ve ba‘dehû “hakîm”, hâkim ma‘nîsine gelür. İmdî başladuk Yâsîn tefsîrine ve ba‘dehû *يَسْ وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمَ* * *يَسْ* ³⁵ *يَسْ* ³⁶ ya‘nî Hak Teâlâ Muhammed Mustafâ‘ya Yâsîn demek “Yâ İnsan!” demekdur yâhud “Yâ Racül!” demekdür yâhud “Yâ Muhammed!” demekdür. Ve ba‘dehû Hak Teâlâ Kur‘ân’a and içer. Sebeb-i nüzûl-i sûre oldur ki Peygamber’e kâfirler ayıttılar yalan söylersin Hak Teâlâ seni peygamberliğe viribimedi. Sen kendüzünden söylersin didiler. Hak Teâlâ Kur‘ân’a and içer aydûr Yâ Muhammed! Sen mürsellerdensin, ekmel-i enbiyâsın, kâfirler seni bilmezlerse sen gussalanma ki Hak Teâlâ seni peygamberliğe viribidi. Kur‘ân hakkıçün ki sen muhkemsin bozulmazsın. *إِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ* ³⁷ Hak budur ki Yâ Muhammed sen mürsellerdensin. *عَلَى صِرَاطٍ*

[82a]

مُسْتَقِيمٍ ³⁸ ya‘nî Hak Teâlâ evvel anda cevap verür kafirlere ki Muhammed mürsellerdendir. Ya‘nî İslâm dîni üzerinesin. Dahi yâ Muhammed sen şol nesnenün üzerinesin kim sırât-ı mustakîmdür. İmdî istikâmet-i aynî tefrîde işâret itmekdür. İmdî istikâmetden murâd cemî‘-i kuvve hudud-ı şer‘iyye üzerine sebât bulmakdur. Ve hidâyet taleb itmekdür. Eyle olsa hidâyet ikiye munkasımdur. Biri ma‘rifet taleb itmekdür delîl ile ve bir bâtınını tasfiye itmekdür riyâzet ile. İstikâmet üç derecedür biri ictihâd üzerine mustakîm olmakdur. İkinci derece ahvâli mustakîm olmakdur. Üçüncü derece gönül mustakîm olmakdur. *تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ* ³⁹ ya‘nî Azîz

34 Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7585), 81a-102b.

35 Yâsîn 36/1-2.

36 “Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.”

37 Yâsîn 36/3.

38 Yâsîn 36/4.

39 Yâsîn 36/5.

Rahîm Tanrı Kur'an'ı sana indürüb durur. ⁴⁰لِنُذِرَ قَوْمًا korkutmak için bir kavmi kim مَا نُذِرَ لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى كorkuducu gelmedi bunlara. Ataları dahi bunların gâfillerdür. ⁴¹أَبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ be-dürüstü sâbit olub durur sözümüz bunların ekseri üzerine. Pes bunlar îmân getürmeyiserler. Ya'nî sözümüz dedüğü ol sözdür kim Hak Teâlâ and içer aydur ⁴²لَا يُؤْمِنُونَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ve ba'dehû Hak Teâlâ aydur cehennemi doldırısarın cinnîler ile ve Âdemler ile.

[82b]

Bilmek gerekdür ki cinnîler hevâyîlerdür. Hak Teâlâ anları odun yalınından yarattı. Dürlü dürlü suretlere girürler. Kimi âdem başlu kaplan gövdelü ve kimi öküz başlu ve kimi yılan gövdelü ve kimi deve başlu ağızlarından yalın çıkar. Kimi ejderhâ gibi haykırur ve kimi dahi arslan gibi ekreer. Kimi de âdem gibi söyler. Vakt olur ki âdemlere gözüdürler vakt olur ki gözümezler. Şeytân dahi cinnîlerdendir. ⁴⁴إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ Yanî bunların azgınlık zencîrini boyunlarına berkittük enekleri altına değin çıkub durur. Ya'nî önlerine bakamayalar, âciz kalalar. ⁴⁵وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَعْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ Ya'nî biz kâfirlerin önlerini sedd kılduk, ve arklarını dahi sedd kılduk, yollarını bağlattuk ve bunları biz korkuttuk. Ol kâfirler bu kâfirleri görmezler. ⁴⁶وَسَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ Ya'nî Hak Teâlâ aydur yâ Muhammed berâberdür kâfirlerin üzerine gerekse korkut gerekse korkutma ol kâfirler îmân getürmezler. ⁴⁷إِنَّمَا نُذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ فَيَشِرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ ya'nî Hak Teâlâ aydur yâ Muhammed be-dürüstü

[83a]

senün korkutman şol kişilerdür kim Kur'an'a tâbi' olalar. Ve dahi Hak Teâlâ'dan korkalar ve dahi Hak Teâlâ'dan korkalar. Ve dahi yâ Muhammed ol kişilere muştula ki Hak Teâlâ anlara sevâblar ve ecirler virür. Nitekim Hak Teâlâ buyurur ⁴⁸يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ Tefsîr-i Kebîr'de aydur bu beşâretde bir nice vech vardur. Biri budur ki Hak Teâlâ bunlara rahmetin beşâret ider. Bunların ferahı ve sürûri rahmeti ile oldu. Bir vech dahi budur ki muhakkikler ayduklar Hak Teâlâ bunlara kendüyi muştılar. İmdi pes bunlar Rabb ile müşerref oldılar. Ferahları ve sürûrları Hakk-ı mutlak ile oldu. Ve şol kimseler ki işbu mertebeye irişmedi ve nefesleri temâm fâide virmedi. Ol kişinin ferahı ve sürûri mecmu'isi ile oldu. İmdi beşâret

40 Yâsîn 36/6.

41 Yâsîn 36/6.

42 Yâsîn 36/7.

43 Secde 32/13.

44 Yâsîn 36/8.

45 Yâsîn 36/9.

46 Yâsîn 36/10.

47 Yâsîn 36/11.

48 Tevbe 9/21.

rahmet ile ve ihsân ile olur. Bir vech dahi budur ki her kişi kim bir nesneyi muştular kendüye göre olur. İmdi bunda muştulayan Hak Teâlâ'dur ki Ekremü'l-ekremîn'dir. Öyle olsa beşâret-i hayretdür ki akılı anun vasfında âcizdür ve sergerdândür. *إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ* 49 ve *يَا نَبِيَّ يَا مُحَمَّدَ عَظِيمَ الْوَجْدِ يَا مُحَمَّدَ عَظِيمَ الْوَجْدِ* 50 ya'nî Yâ Muhammed eğer bu kavmün seni gerçeklemezlerse

[83b]

ve âhirete îmân getürmezlerse imdi sen sabreyle kim biz hakikatde bu olanları gene koparuruz ve kendülerden önden her ne amel kim kıldılarsa ânı defter idüb saklarlar. Ya'nî iki ferîşteh komışuzdur ki anların hayrını ve şerrini yazalar. Ol ferîştehlerin adı Kirâmen Kâtibîn'dür. Nitekim Hak Teâlâ buyurur *يَعْلَمُونَ مَا تَفْعَلُونَ* 50 ve ba'dehü ehl-i tefsir aydur insanda beş ferîştehler vardır. Biri ale'd-devâm durur ikisi dahi sağında ve ikisi dahi solında. Sağındağı hasenâtın yazar ve solundağı seyyiâtın yazar. Ol ferîştehler ikisi sabâh gelür ve ikisi dahi ikindüden sonra gelür amellerin alurlar göklere giderler. Ammâ sağındağı müvekkeldür solundağına eğer suâl iderlerse Münker ve Nekir iki ferîştehlerdür bu cemî'-i halka nice irüşürler. Bir def'ada cevab budur kî Cebrâil ve Mikâil ve Azrâil bir def'ada yüz binden artuk yîre irüşürler. Dürlü dürlü suretler ile Münker ve Nekir dahi anlarcileyindür. *وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا* 51 Ya'nî yâ Muhammed Tanrı'ya yakîn ne ile olur kavmüne haber vir. İmdi anların misâlleri ol ashâb-ı karye gibidür ki Resûlleri anlara geldiler. Ve ba'dehü

[84a]

karye didüğü Antâkiyye'dür. Ve İsâ Peygamber Resûlleri ol kavme geldiler.

İmdi fasl-ı evvel bilmek gerekdür ki şerî'atini bildürür peygamberlerin. Âdem Peygamberün şerî'ati buyıdı kim iki da'vîcisi gelseler, Âdem Peygamber buyurdı kurbân iderlerdi. Gökten od geldürdü, oda birağurdı kimün ki kurbânı oda yansa anun sözü hakdur dilerdi.

Ve Nûh'un dahi şerî'ati oldı kim kaçan iki kişi gelseler, da'vî eyleseler, ellerin gemisine yapışdururlardı ve eğer ol gemi hareket eyleser bilürlerdi ki hakdur, eğer hareket eylemezse bâtıldur dilerdi.

Ve İbrâhim'un şerî'ati dahi oldur kim kaçan iki kişi da'vîye gelseler od yakarlardı. Elini ol oda sokarlardı eğer yanarsa bilürlerdi kim bâtıldur.

Ve dahi Dâvud'un dahi şerî'atin bildürür ki evi öninde bir zencîr asılıub dururdu. Kaçan iki kişi da'vîci gelseler kankısı ol zencîre irüşürse hakdur ve dahi zencîr yukaru kalkarsa erüşmezse bâtıldur dilerdi.

Ve Süleymân'un şerî'ati dahi oldı kim evinde bir çukur var idi. Kaçan iki da'vîci gelseler ayağın ol çukura sokarlardı. Eğer çukura batarsa bilürlerdi ki hakdur. Eğer

49 Yâsîn 36/12.

50 İnfîtâr 82/11-12.

51 Yâsîn 36/13.

[84b]

batmazsa bâtıldur dirlerdi.

Ve Zekeriyâ'nun şerî'ati olıdı kim hadîdden bir kalem eylemişdi. Eğer iki da'vîci gelseler adlarını ol kaleme yazardı, suya bırağurdı. Eğer su ol kalemi alur giderse bilürlerdi ki hakdur. Eğer su almazsa bâtıldur dirlerdi.

Ve Mûsâ'nun dahi şerî'ati olıdı kim Tevrât ile hükmi derdi. Nîce muvâfık ise ana göre cevâb buyurırdı.

Ve İsâ'nun şerî'ati olıdı kim İncîl ile hükmiderdi. Nice münâsib ise.

Ve Muhammed Mustafâ'nun şerî'ati olıdı kim kaçan iki da'vîci gelseler, da'vî idenden iki tanuk isterdi. Eğer iki tanuk bulunursa hükm iderdi ki hakdur, ve eğer ol da'vî eyleyenün tanukları olmasa ol biri and içerdi. Nitekim Hak Teâlâ buyurur “ *el-beyyinetü alâ 'l-müdde 'î ve 'l-yemînü alâ men enkerahû.*”⁵² Eyle olsa Muhammed Mustafâ'nun Şerî'ati anlardan efdal olıdı.

Ve ba'dehü kelâm-ı Hak budur ki Hak Teâlâ aydur اذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ⁵³ ya'nî çün biz resüllerümüzden gönderdik ol Antâkiyye'ye iki Resül gönderdik. Biri Yahyâ ve biri Yûnus idi. Antâkiyye kavmine gelüb da'vet kıldılar. Ol kavm ikisin dahi yalanladılar. Ya'nî Yahyâ'ya

[85a]

ve Yûnus'a inanmadılar ve îmân getürmedüler. Hak Teâlâ aydur قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذُوبُونَ⁵⁴ ya'nî kâfirler ayıttılar degülsiz illâ bizcileyin âdemlersiz, mürseller degülsiz yalan söylersiz didiler. Hak Teâlâ sizleri mürselliğe viribemedi diyü şekk itdiler. قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ⁵⁵ وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ⁵⁶ Ya'nî ol mürseller ayıttılar bizi Tanrımız bilür ki biz Tanrı'dan geldük mürsellerüz bizüm üzerümze lâzım küllî budur ki size haber verürüz şüphesüz didiler zâhir mütâb'aat ile ve dahi vâzılı ilen. قَالُوا إِنَّا نَطَّيْرُنَا بِكُمْ لَيْنُ⁵⁷ Ya'nî kâfirler ayıttılar biz üşümleñüb dururuz sizün ile ve eğer siz bu sözlerden dinmesenüz sizi taş ile depelerüz ve size bizden katı azâb erişür şöyle bile bilesiz didiler. قَالُوا طَائِرُكُمْ مَعَكُمْ أَنْ دُكِرْتُمْ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُّسْرِفُونَ⁵⁸ Ya'nî bu mürseller kâfirlere ayıttılar sizün üşümlüğünüz kendünüzdedür. Biz size nasihat idüb îmâna gelün didüğümüz içün sizler bizi eşümmî dutarsız. Biz üşümmler degülüz belki siz kavmsiz hadden geçüb durursız. İnsâfunuz yokdur müsriflerdensiz.

52 “Bir husûsu iddiâ edene iddiasını delillendirmek düşer. İnkâr eden ise kendisinden istenirse yemin eder.”

53 Yâsîn 36/14.

54 Yâsîn 36/15.

55 Yâsîn 36/16.

56 Yâsîn 36/17.

57 Yâsîn 36/18.

58 Yâsîn 36/19.

[85b]

60 Ve وَجَاءَ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ 59 اتَّبِعُوا مَنْ لَا يَسْئَلُكُمْ أَجْرًا وَهُمْ مُهْتَدُونَ
ba'dehû Hak Teâlâ aydur Habîb-i Neccâr dirlerdi şehir içinde bir kişi segirdi segirdi geldi aydur ya halâyık müressellere uyun ki sizden ücret dilemezler ve anlarun yolu toğrı yoldur. وَمَا
آتَاخَذُ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا أَنْ يُرِدْنَ الرِّحْمَانَ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئًا وَلَا يُنْفِقُونَ 61 لي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ
diyince ol kişi ayıtdı benüm neme gerek kim ol Tanrı'ya tapmayam kim beni yarattı ve sizün cemî'nüz ana vârisiz. اِنِّي 62 Kâfirler ol kişiye ayıtdılar biz gene dönerüz diyince kâfirlere ol kişi ayıtdı
Tanrı'dan gayrı bir dahi tanrı mı vardır? Dinden döneyin imdi Tanrı'nun elinden gelür ki hayr ve şer işleye. Ol sizün putularunuz elinden gelmez ki hayr ve şer işleye. Eğer ben size uyarsam
katı ziyân içinde olurun. Âşikâre azgun olurun didi. Ve ba'dehû Hak Teâlâ aydur بِرَبِّكُمْ اِنِّي اٰمَنْتُ بِرَبِّكُمْ 65 فَاسْمِعُونَ 64 قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ قَالَ يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ

[86a]

بِمَا عَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ 66

Ya'nî ol kişi ayıtdı ben îman getürdüm sizi yaradan Tanrı'ya. Beni işidün sözüm hakdur. Allah'a sizler dahi îman getirün. Ol kâfirler bu sözü işitdiler ol kişiye kakıdılar ol kişiyi öldürdüler. Hak Teâlâ ol kişiye ferîştehler viribidi. Ol kişün cânını kabz idüb uçmağa ilettiler. Ol kişi ayıtdı n'olaydı benüm kavmüm beni bilelerdi ki Hak Teâlâ beni yarlığadı ve hürmetlü ve ağırlanmış kişilerden kıldı didi. Hak Teâlâ aydur وَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى قَوْمِهِ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ جُودٍ مِنَ السَّمَاءِ وَمَا نَزَّلْنَا
67 كُنَّا مُنْزِلِينَ 68 Ya'nî Hak Teâlâ ol kişün kavmine aydur biz gökden ferîştehler çerisin indürmeğe muhtâc olmaduk ve dahi indürmedük. Pes eyle olsa ol
Cebrâil çağırub na'ra urmağı ile helâk eyledi. يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ 69 Ya'nî hasretlik ve peşimanlık bu halk üzerine gelmezdi. Kaçan bunlara bir peygamber gelse
masharalığa alırlardı. أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ 70 Ya'nî hiç görmediler mi Mekke ehlini nice nice helâk eyledük. Bunlardan önden helâk

59 Yâsîn 36/20.

60 Yâsîn 36/21.

61 Yâsîn 36/22.

62 Yâsîn 36/23.

63 Yâsîn 36/24.

64 Yâsîn 36/25.

65 Yâsîn 36/26.

66 Yâsîn 36/27.

67 Yâsîn 36/28.

68 Yâsîn 36/29.

69 Yâsîn 36/30.

70 Yâsîn 36/31.

[86b]

oldılar. Ayruk dünyâya gelmediler.

71 Ya'nî Hak Teâlâ aydur bu cemî'-i halâyık bizüm önümüzde hazır olusarlardır kıyâmet gününde. وَإِنْ كُلُّ لَمَّا جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ 72 Ya'nî bunlara delâlet ider şol yirdeki ölmüşdür biz ânı gine diriltüdük ve ol yirden dâneler çıkarduk. Ol dânelerden bunlar yirlerdir. Ve ba'dehû 73 وَجَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ مِنْ نَجِيلٍ وَأَعْنَابٍ وَفَجْرْنَا فِيهَا مِنَ الْعُيُونِ لِيَأْكُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ أَفَلَا يَشْكُرُونَ 74 Ya'nî Hak Teâlâ aydur biz ol yirlerde bağlar ve bahçalar bitürdük. Ol bahçalarda envâ' ile yimişlerden yidiler ve ol yirlerde sular akıtduk ki bunların elinden gelmez ki eyle ideler idi. Ve ba'dehû Hak Teâlâ aydur biz anlara bunca ni'metleri virdük. Anlar bize şükr itmezler. İmdi şükürün ma'nâsı üçdür. Biri ni'metullâhı bilmekdür. Ve biri dahi ni'mete şükr itmekdür didi. وَمَنْ أَنْفَسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ 75 Ya'nî Hak Teâlâ oldur ki arû ve mutahhar pâdişâhdur. Ve cemî'-i ervâhı ol yaratdı ve cemî'-i hayvânı ol yaratdı ve dürlü dürlü yimişleri ol yaratdı ve cemî'si temâm kemâl üzerinedür.

[87a]

Ve ba'dehû bilmek gerekdür ki rûhun kemâli bedenün noksânına sebebdür. İmdi şol nesnelere ki cisme ta'allukdür cemî'i şekâvetdür. Ve şol nesne kim rûha ta'allukdür cemî'si saâdetdür. İmdi bu hâl hâsıl olmağa makâm-ı ferâgat şartdur. Ve ferâgatun mâni'i dört nesnedür. Evvel halka ihtilât itmekdür, ikinci taleb-i dünyâdur, üçüncü ârzû-yı nefsdür, dördüncü şeytân vesvesesidir. İmdi ihtilâtı terk eylemek uzlet ile olur, dünyâyı terk eylemek kanâat ile olur, nefis arzuların terk eylemek nefse muhâlefet ile olur ve ba'dehû vesveseleri terk eylemek Hak'dan yardım istemek ile olur. Ve aydurlar ki er kişi avret tonn geymek ile avret olmaz. Nitekim bir kişi tâc ve hırka geymek ile er olmaz hattâ riyâzet ile ve mücâhede ile nice yıllar nefsi islâh itmeyince er olmaz. Ve anun gibi câhil kişiyi ilzâm ideler, ana esrâr-ı ulûmdan ve sünnetlerün hakikatlerinden ana suâl ideler, cevâbında âciz kala, cehlin halka bildürüb halkı andan sovudalar. Ve gayri iltifâtı koyub hakka meşgul olalar. Ve dahi şol nesne kim bunlar bilmezler anları. Dahi Hak Teâlâ yaratdı kemâl üzerinedür. Zîra ervâh

[87b]

bi'l-külliyeye cisminden i'râz eylemez nürdür. Ale'd-devâm cism ile bile olur nitekim Güneş dördüncü gökdedür ammâ nûrı ve şua'ı arza muttasıldur. Ammâ sırr-ı rûh âlem-i halkdan

71 Yâsîn 36/32.

72 Yâsîn 36/33.

73 Yâsîn 36/34.

74 Yâsîn 36/35.

75 Yâsîn 36/36.

değüldür ki ta‘rîf itmek mümkin ola. Belki rûh âlem-i ibda‘dandır ve rûhun zâtı mücerreddür heyûlâdan. Zîrâ Hakk’a muzâfdir nitekim Hak Teâlâ buyurur ⁷⁶ وَأَيُّهُ لَهُمُ الْبَيْتُ 76 فَلِ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي 76 Ve dahi delîldür bunlara ki giceyi gündüzden çıkaruruz. Ve gicede karanlıkda kalurlar zulmet içinde olurlar. Bir zerre aydınlık kalmaz dir.

Ve ba‘dehü Hak Teâlâ bir ayruk yirde buyurur ki kâle‘llâhu Teâlâ ⁷⁷ وَمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوٌ 77 وَلَعِبٌ 78 İmdi bilmek gerekdür ki dünyânun hayâtı serîu‘l-inkızâdür ve karîbu‘l-ifsâldür. İmdi dünyânun misâli şol çok rûzigâr geçürmiş fitnelü ve nazlu bir karı avrete benzer ve ayıbların gizler. Zâhirin gelincikler gibi libâs ile bezeyüb halk arasında nazlar eyler ve şol asılsuz tahayyulâtını harîslerün gönline sermâye eyler. Tâ kim bunlar anun mekr ü tuzağına giriftâr olalar. Ve dahi bir zâlim pâdişâha benzer ki halka nesnelere bağışlar ammâ dostluğu

[88a]

yok. Âkîbet verdüğün giru alur artuğı depeler ve nice mal gösteresin aldanmaz, ve ne denlü emân dileyessin vermez. Eğer yüz bin yıl dünyâda olasın ve dünyâyı imâret kılasın, âhir işün ölmekdür. Ve dahi imâretlerin vîrân kalmakdur. İmdi saâdetlü kişi oldur ki dünyânun fânî izzetine ve mevhûm devletine mağrûr olmayub âhîretün bâkî ni‘metine yüz duta. Bu murdâr ve merdûd dünyâ nice kez yakınlık isteyenleri hacâlet eli ile göğsünden kakmışdur. İmdi âkil kişiler dünyâyı yağmur katresinden kabaran kubbeye benzedürler. Ve dahi buludlar gölgesine benzedürler. İmdi uslu kişi kışun yarağın yazın iderler. Ve ölüm kaydın diriyiken görürler. İmdi kuş evvel duzağı fikr itmiyecek sonra boynuna düşicek ne dermân idebile ve çoban uyanuk olmayıcak kurd ile koyun hâli hod ma‘lûmdur. Ve ba‘dehü rusûm-i kevneyn bu kâr-nâme üzeredür ve bu şekledür.

[88b]⁷⁹

[89a]

Hikâye: İskender-i Zülkarneyn diledi kim bahr-i muhît dâiresin bile hoş bir kadirğa düzdi. İki yıllık yarağı ile mağribden yanadan gönderüb bir hâs reis bile koşdu ve bir avret dahi bile koşdu. Ve ol kadirğa deniz yüzünde bir yıl gitdiler, denizden gayrı nesne görmediler. Andan sonra gine döndiler ol gün bir kadirğaya denizde giderken karşı vardılar savaşı eylediler, elimediler. Andan sonra söyleşdiler biri birisünün dilini dahi bilmediler. Dahi İskender kadirğası ol bir avreti verdiler ol kadirğadan dahi bir er aldılar döndiler. Bir yıldan sonra gine İskender Pâdişâh’a geldiler ve gördükleri acâyiblerden haberler verdiler. Ol kişi Pâdişâh’a armağan

76 İsrâ 17/85.

77 Yâsîn 36/37.

78 Ankebût 29/64.

79 Bu sayfada bir harita bulunmaktadır. Fotoğrafi için bkz: EK-3.

getürdiler. İskender dahi buyurdu ol kişiye avret eli verdiler ve bunlardan bir oğlan toğdı. Ve ol oğlân büyüdi atasının ve anasının öğrendi dilin. Bir gün ol oğlana ayıtdılar atana sor kanden gelürsüz ol sizün ilünüzün hâlerinden haber vergil didiler. Ol kişi ayıtdı bizüm bir pâdişâhımız var idi. Bize iki yıllık azuk verdi ve ayıtdı bir yıl deniz yüzinde gezünüz, görünüz

[89b]

bizden artuk âdem-zâde var mıdır çün. Gıtdük zemân ile size uğraduk didi. İmdi âdemzâde gör ki Bârî Teâlâ ne muhît pâdişâhdur ki hezâr-be-hezâr İskender gibi âzâdelerdı var. İmdi hikmet budur ki İskender aydur ki temâmet şarka ve garba hükmiderin benden ulu pâdişâh yokdur dir. Velî bu sözden bu anlanur ki Hak Teâlâ'nun nice mahlûkâtı vardur ki ne sen anı bilürsün ve ne hod ol seni bilür. Pes maksûd oldur ki kişi kendünün aczini bilüb Hakk'un azametini ikrâr eyleye.

Hikâyet: İskender-i Zülkarneyn ölicek bir altûndan tâbut içine koydılar, yire gömdiler. Ve İskender vasiyyet itdi kim sağ elümi tâbûtumdan taşra koyasız şöyle boş ola. Ve bir elümde bir altundan elma ola. Ya'nî şöyle demek ola ki cihânı bir top gibi elüme almışdum âhir dünyâdan gıtdüm, elümi boş aldum gıtdüm demek ola. Ve kabri üzerinde bir vezîri turu geldi ayıtdı yâ İskender şimdiye değin sen altûnu gizlerdün şimdi uşde altûn seni gizler didi. Ve bir vezîri dahi ayıtdı yâ İskender biz senün ile mahabbet ile buluşduk ve kerâhiyyet ile ayrılduk didi. Ve birisi dahi ayıtdı

[90a]

Yâ İskender biz senün ile mahabbet ile buluşduk ve kerâhiyyet ile ayrılduk didi. Ve birisi dahi ayıtdı yâ İskender dünyâyı bî-haber devşürdün didi. Ve bî-haber gine kodun yirinde dahi gıtdün diyu ağladı. Ve birisi dahi ayıtdı niceleleri sen öldürdün idi. Âkıbet seni dahi öldürdüler. Eğer öleceğün bileydün hiç kimseyi öldürmeyeydün didi. Birisi dahi gine ayıtdı yâ İskender kaçan sefere gitsen çoklık asker ile giderdün. Şimdi ne aceb sefer itdün ki yalnız gıtdün didi. Ve ba'dehû imdi işbu âlemün evvel ululığına nazâr eyle ve göklerin hareketine ve ihtilâfına nazâr eyle. Kimi nûrdan ve kimi yâkuttan kimi dahi incûden kimi altûndan ve kimi gümüşden kimi la'lden kimi cevherdendür. Ve şemsün dördüncü gökde seyrine nazâr eyle. Ve büyüklüğü yüz altmış altı bu yircedür. Ve kamere nazâr eyle ki evvelki gökde olur, nûrın şemsden nice kesb ider. Ve gice şemsün yirine nice nâib olur ve nice hilâl ve bedr olur. Ve ba'dehû Hak Teâlâ yiryüzünde bin dürlü cânavâr yaratdı. Altı yüzü denizde dört yüzü kara yircedür. Evvel-i mahlûk yiryüzünde cemâdâtur, andan sonra insândur. İmdi insân

[90b]

cân ile evvel mahlûkdur ve cism ile âhir mahlûkdur. İmdi evvelki gök ferîştesi bakar sûretindedür, ikinci gök ferîştesi kerkes sûretindedür, üçüncü gök ferîştesi akreb sûretindedür,

dördüncü gök ferîştesi atlar sûretindedür, beşinci gök ferîştesi hûrîler sûretindedür, altıncı gök ferîştesi gilmânlar sûretindedür, yidinci gök ferîştesi insân sûretindedür. Ve ba‘dehû Hak Teâlâ aydur her kim dünyâyı cem‘ ider anun akli yokdur. Ve her kim dünyâ ile ferah olur anun fehmi yokdur. Ve her kim dünyânun arzularına sa‘y ider anun ma‘rifeti yokdur. Peygamber ayıtdı yârin kıyâmet güninde Hak Teâlâ buyura dünyâyı getüreler kıyâmet birinde bir kara kandil gibi asa koyalar. Ol vaktiden beru ki Hak Teâlâ dünyâyı yaratdı. Dahî ana rahmet nazarın eylememişdür. Hak Teâlâ dünyâya ayıtdı izzetüm hakkıçün eğer senün benüm katumda bir zerre kadar hürmetün var imişse idi kâfire bir içim su vermeyeydüm didi. Ve ba‘dehû Hak Teâlâ dünyâyı ve ehl-i dünyâyı cehenneme buyura. Eyle gerekdür ki âlem-i esfel gubârından ve dünyâ sevmekden kurtulmak gerekdür. İmdi dünyâ sevmekden âhîret sevmek yiğdür. Zîrâ kişi dünyâ âhîretten mahrûm eyley. Ve ba‘dehû

[91a]

bu ilm-i hakâyıkı bilmek sebeb-i terk-i lezzât-ı dünyeviyyedür. Ve temettu‘âtı uhreviyyedür bunlar hâsıl olmaz illâ şol kimseye ki ma‘kulâtından ve mahsûsâtından haberdâr ola. Ve ba‘dehû hükemâ şöyle ittifâk itdiler ki ilm-i hendesede kamerün büyüklüğü yüz on sekiz bin dahi almış altı mildür ve kamerün istifâdesi şemsdendir. Ve kamere mensûbdur avâmü’n-nâs ve kâziplere ve gammâzlara ve hasûdlere ve her burcda iki buçuk gün durur. Ve cemî‘ gökleri seyr ider bir ayda ve ammâ iki yüzlü gözgüye benzer. Bir yüzü şemse mukâbildür. Kaçan şemse mukâbil olsa kamerün nûrı ziyâde olur. Ve ba‘dehû kaçan yire mukârin olsa kamerün nûrı eksilür. Pes bedr ve hilâl işbu i‘tibâr ile olur ve kamerün nûrı ziyâde olurken hayvânun eti ve derisi kavî olur ve kuşun yumurdası ak olur ve insânın oturması çok olur ve balık semüz olur ve ağaçların yimişi çok olur ve ekin eyü olur. Ve ayun eskisinde bunların aksidür ve aksi olur. Fasl: Şems sa‘d-i ekberdür bir yılda on iki burûcu seyr ider gine yerine gelür karâr ider ve seyri maşrıktan mağribedür. A‘zam-ı kevâkibdür ve nûr-ı kevkebdür. Ve Şems’ün

[91b]

misâli Pâdişâh gibidür ve yıldızları askeri gibidür ve kamer vezîr gibidür ve Utârid kâtib gibidür ve Zühre hüddâm gibidür ve Merrih sâhibu’l-ceyş gibidür ve Müşterî kâdi gibidür ve Zuhal hazâin gibidür ve eflâk ekâlim gibidür ve burclar şehirler gibidür ve derecâtlar köyler gibidür ve dakâyık mahalleler gibidür fâidesi çok olsun içün.

Fasl: Fî fadli’l-eyyâmî⁸⁰ yevmü’l-cum‘a ‘ıdü’l-mü‘minîn ve yevm-i sa‘ddür ve hacü’l-mesâkindür ve yevm-i vuslâtdür ve yevm-i nikâhdür. Nitekim Âdem ile Havvâ ve Belkîs ile Süleymân ve Mûsâ Safûra ile ve Muhammed-i Mustafâ Hadîce ile ve Âişe ile cumu‘a gün kâbin kıldılar. Ve Âdem Peygamber cihâna cumu‘a gün geldi ve uçmağa cumu‘a gün girdi ve

80 “Günlerin faziletleri bölümü”

gine uçmaktan çıktı. Cumu'a gün altı kez yüz bin kişi cehennemden azâd olur. Ve her kim cumu'a gün dırnak kese mâli ve ömri çok ola. Ve ba'dehû Peygamber aleyhi's-selâm ayıtdı: "Bir gün Cebrâil geldi bana ayıtdı Yâ Resûlallâh! Her kim cum'a gicesi iki rek'at namâz kılsa her bir rek'atda bir *seb'a'l-mesânî* ve on beş kez *إِذَا زُلْزِلَتْ* okısa namazdan fâriğ olsa dahi kırk kez *yâ Hayyü yâ Kayyûmu yâ Zelcelâli ve'l-ikrâm* dise Muhammed-i Mustafâ'yı düşünce göre. Ve ba'dehû yevmü's-

[92a]

sebt yevm-i-nahsdür, ve yevm-i mekirdür. Zîra ol gün altı kişiye mekr olundu. Biri Yûsuf aleyhi's-selâm ve biri Sâlih ve biri Nûh ve biri İsâ ve biri Mûsâ ve biri Muhammed Mustafâ aleyhi's-selâm. Ve sebt günü nice geçerse ve gine sebt gününe değın eyle geçer. Ve ba'dehû Peygamber ayıtdı şenbe gün nahsdür. Zîra ol gün ashâb-ı sebt meymûn oldılar. Peygamber aleyhi's-selâm aydur her kim şenbe gün dört rek'at namâz kılsa her bir rek'atde namâz kılsa her bir rek'atde bir Fâtiha ve üç kez *قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ* okısa Hak Teâlâ ol kişiye gündüz oruc dutub ve gice ihyâ itmişçe sevâb vere. Ve her kim şenbe gicesi sekiz rek'at namâz kılsa her bir rek'atde bir Fâtiha ve bir *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ* okısa ve yidi *قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ* okısa kaçan namâzdan fâriğ olsa yitmiş kez istiğfâr itse Hak Teâlâ ol kişiye Kâ'be'ye varmışça sevâb vere ve bin müsülmânî kâfirden satun almışça sevâb eline gire. Ve ba'dehû yevmü'l-ehad 'îdu'n-nasârâdur. Ve dünyâ gününün evvelidür. Ol gün imâretler başlamak ve bağlar bağçalar dikmek eyüdüdür. Ve ba'dehû yek-şenbe gün sa'ddur ammâ îdu'n-nasrânîdür. Peygamber aleyhi's-selâm ayıtdı her kim yek-şenbe gün dört

[92b]

rek'at namâz kılsa her bir rek'atde bir Fâtiha okısa ve bir *أَمَّنَ الرَّسُولُ* okısa cemî'-i nasrânîler sağışınca sevâb vire ve bir kez gazâ itmişçe sevâb eline gire ve uçmâğun kankı kapusından gerekse uçmâğa gire didi. Bi-iznillâh dü-şenbe mübârek gündür. Hazret-i Resûl aleyhi's-selâm ol gün toğdı ve gine ol gün nakl eyledi, ve İbrâhîm Peygamber Kâ'be'yi ol gün yaptı, ve Mûsâ Tûr Tâğına ol gün çıktı, ve sefer itmek ol gün mübârekdür. Ve ba'dehû dü-şenbe gün ticâret günüdür. Muhammed Mustafâ dü-şenbe gün cihâna geldi. Ve Cebrâil, Peygamber'e vahy indürdi. Ve İbrâhîm Kâ'be'yi dü-şenbede yaptı. Ve Mûsâ Tûr'a dü-şenbede çıktı. Peygamber aleyhi's-selâm ayıtdı her kim dü-şenbe gün iki rek'at namâz kılsa her bir rek'atinde bir Fâtiha ve bir *أَيَّتُهُ* l-kürsî okısa ve on kez dahi *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ* okısa ve on kez salavât getürse Hak Teâlâ ol kişiye cennetde bir sarây vire. Ak incûden ola ve içinde kızıl altundan kırk kürsî ola ve her kürsînün üstinde bir hûri otura didi. Ve ba'dehû se-şenbe gün kan gündür zîra ki Havvâ ol gün hayz gördi. Ve Hâbil Kâbil'i ol gün öldürdi.

[93a]

Circîs ve Yahyâ ve Zekeriyâ ol gün şehîd oldılar. Peygamber aydur her kim se-şenbe gün iki rek‘at namaz kılsa ve her bir rek‘atde bir Fâtiha ve bir وَالَّتَيْنِ okusa ve bir قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ okusa Hak Teâlâ ol kişiye yağmurlar katresince sevâblar vire. Ve ba‘dehû se-şenbe gün evde oturmak eyüdüdür. Ammâ ol gün kan günüdür. Havvâ ol gün hayz gördi ve Kâbil Hâbil’i ol gün öldürdi. Ve Circîs aleyhi’s-selâm Yahyâ ilen Zekeriyâ ol gün şehîd oldılar. Ve ba‘dehû çehâr-şenbe kalilü’l-hayrdur ammâ mübârekdür. Ve yevm-i nahsdür üç bin ‘unuk ve Fir‘avn ve Nemrûd ve Âd Kavmi ve Şeddâd Kavmi ve Kârûn ve Hûd Kavmi ve Sâlih ve Lût Kavmi çehâr-şenbe gün helâk oldılar. Ve âhir çihâr-şenbesi gâyet nahsdür.

Hikâyet: Ve ba‘dehû Yezîd’e bir gün Bâyezîd aydur gel teferruce gidelüm. Karındaşı aydur çehâr-şenbe günüdür nahsdür. Bâyezîd aydur Yûnus bugün toğmadı mı? Karındaşı aydur bugün toğdığışün yiri bâlık karnı olub yalınca yatmadı mı? Bâyezîd aydur Yûsuf bugün toğmadı mı? Karındaşı aydur esîr olub zindanda yatmadı mı? Bâyezîd aydur İbrâhîm’e bugün vahy gelmedi mi? Karındaşı aydur nâr-ı Nemrûd mancılığa koyub oda

[93b]

atmadı mı? Bâyezîd aydur Muhammed Mustafâ yevm-i ahzâbda nice kâfirleri helâk eylemedi mi? Karındaşı aydur ol gün nice zahmet ve sefer çekmedi mi? İmdi pes ma‘lûm oldu kim nahsdür ammâ ot içmek mübârekdür. Zirâ ki Hak Teâlâ enhârı çeşmeleri ol gün yaratdı. Ve ba‘dehû ma‘lûmdur ki çehâr-şenbe nahsdür. Peygamber aleyhi’s-selâm ayıtdı her kim ol gün iki rek‘at namâz kılsa ve her birinde bir Fâtiha ve bir kez إِذَا زُلْزِلَتْ okısa ve üç kez قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ okusa Hak Teâlâ ol kişiye rahmet eyleye, azâb-ı kabirden, kıyâmet zulumâtından emîn eyleye Hak Teâlâ. Yevmü’l-hamîs mübârek gündür. Hak Teâlâ nûrı ve nârı, cenneti ve cehennemi penc-şenbe gün halk eyledi. Ve günlerün fethi ol gündür. Muhammed Mustafâ aleyhi’s-selâm Mekke’yi ol gün feth itdi. Ve Mûsâ Mısır’a ol gün yol buldı. Ve Yûsuf ol gün Mısır’da tahta geçdi. Ve Ya‘kûb Yûsuf ile ol gün buluşdılar. Ve İsmâil ol gün dünyâya geldi. Ve ba‘dehû penc-şenbe günü hâcet günüdür. Peygamber ayıtdı her kim ol gün iki rek‘at namâz kılsa her birinde bir Fâtiha ve bir إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ okısa ve biş kez dahi إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ okısa Hak Teâlâ ol kişiye bin şehîd sevâbın vere. Ve ba‘dehû çün

[94a]

günleri bildük ayları dahi bilmek gerekdür ki kemâlat tahsîl ola.

İmdi bu fasıl ayları bildürür. Bir yıl üç yüz elli dört gündür. Bir yılda on bir gün naks olur, vakt olur on iki gün naks olur. İmdi bilmek gerekdür ki Muharrem yıl başıdır arab katında. Ve ammâ acem katında yıl başı nevrûzdur. Bu aya vech-i tesmiye dirler. Ve tesmiye oldur ki

Âmir adlu bir pâdişâh varıdı. Safvân adlu bir pâdişâh ile cenk iderdi. Kaçan bu ayda buluşsa Âmir sırdı ayruk ayda buluşsa Safvân sırdı. Pes bu ay içinde cenk itmek harâm oldı. Eyle olsa bu aya muharrem diyü âd kodılar. Pes bu ayun yedinci gününde Yûnus Peygamber'i balıktan kurtaruben çıkardı. Ve ba'dehû Hak Teâlâ arşı ve kürsi ve firdevsi ve Mîkâil'i ve İsrâfil'i ve Cebrâil'i yidinci gününde yaratdı. Ve Âdem atamız yidinci gününde tevbe eyledi. Ve Nûh seksen kişi ile Cûdî Dâğına yidinci gününde karar eyledi. Ve İdrîs yidinci gününde göğe ağdı. Ve Lût Kavmi yidinci gün helâk oldı. Ve İbrâhîm yidinci gün toğdı. Ve od İbrâhîm'e yedinci gününde gülistân oldı. Ve Mûsâ Fir'avn'ı yidinci gününde gark eyledi. Ve Kârûn'ı yir yidinci

[94b]

gününde yutdı. Ve Yûsuf zindândan yidinci gününde çıkdı. Ve Ya'kûb'un gözleri yidinci gününde açıldı. Ve ba'dehû Dâvûd ve Yahyâ ve Zekeriyâ ve Sâlih yidinci gününde cihâna geldiler. Ve Süleymân yidinci gününde tahta ağdı. Ve Eyyûb yidinci gününde zahmetlerden kurtuldı. Ve Hüseyin yidinci gününde şehîd oldılar. Ve İsâ Meryem'den yidinci gününde toğdı ve yidinci gününde göğe ağdı ve kavmi dahi yidinci gününde hınzîr oldılar. Ve Nemrûd yidinci gün helâk oldı. Ve ba'dehû on altıncı gününde beytü'l-makdis kıble oldı. Ve on yidinci gününde ashâb-ı fil, ebâbil kuş ile helâk oldı. Safer ve Receb tesmiye oldur ki bir kavm vâri idi bu ayı mübârek görmişlerdi ve bu ayda mübârek görmişlerdi seferi. Ve bu ayda cenge giderlerdi anuñün safer dirlerdi. Ki evvel gününde kâfirler Hazret-i Hüseyin'ün bâşını kesüb aldılar Dımişk şehrine girdiler. Yirminci gününde ol baş girü Hüseyin ile buluşdı. Rebû'l-evvel'de pes bu ismi ana anuñün dirler ki ol kavm ol günde rebî' olıcak sefere çıkdılar. Çiçekler açılmış, çemenler bitmiş, gonca zuhûra gelmiş, gülzâr dahi açılmış sûret bulmuş, otlar mevc urub rûzigâr

[95a]

bezenmiş. İmdi bu ayun adını Rebû'l-evvel kodılar. Pes Muhammed Mustafâ aleyhi's-selâm bu ayun sekizinci gününde Medîne'yi makâm idindi. Onuncı gün Hadîce'yi helâl idindi. On ikinci gününde kendü vücûda geldi. On üçüncü gün vefât eyledi. Ve ba'dehû Rebû'l-âhir'un evvel gününde Yûsuf bin Haccâc Kâ'be'yi temâm itdi. On dördüncü gün namâz farz oldı. Vech-i tesmiye oldur ki Mûsâ'nun kavmi Mısır'dan kaçdılar kırk gün Tih yazusunda hayrân olub turdılar. Kankı aydandur diyü târih yazdılar, son yaz ayında idi. Pes Rebû'l-âhir diyü ad kodılar. Ve ba'dehû Cemâziye'l-ülâ ve vech-i tesmiye bu aya budur ki zamân-ı evvelde bir Pâdişâh vâri idi adı Melikşâh idi. Ve bir pâdişâh dahi var idi adı Güzâr idi. Ve ba'dehû Melikşâh, Güzâr'ı sıdı. Hattâ bir yüce yire kondılar, gâyet sovak idi. Sovuk gördükleri yoğ idi, taaccüb eylediler. Ol ayun adını cemâziye'l-ülâ diyü ad kodılar. Evvel adı Sanîn idi. Sekizinci gününde Alî cihâna geldi ve on beşinci gününde Alî dünyâdan gıtdi bir kızıl deve geldi Alî hazretini götürdi, aldı gıtdi. Allâh bilür ki

[95b]

kande aldı gitdi. Ve ba‘dehû Cemâziye’l-âhir ol kavm ki Melikşâh idi. Bir ayda anda turdılar yini ay toğdı gine sovuk oldı pes Cemâziye’l-âhir diyü âd kodılar. Evvel güninde Cebrâil, Peygamber’e geldüğü gündür. Ve bu ayun tokuzuncı gününde Ca‘fer-i Sâdik cihâna geldi. Yigirminci gün Fâtıma Hâtûn cihâna geldi imdi Receb dimek olur. Receb’ün evvel gününde Nûh gemi yapıdı. Yedinci gününde Muhammed Mustafâ mi‘râc eyledi. Yigirmi sekizinci gününde Hazret-i Risâlet’e peygamberlik geldi. Ve ba‘dehû Şa‘bânda Mûsâ Peygamber aleyhi’s-selâm ol vakt ki Tîh yazusunda menn ve’s-selvâ yidiler idi. Kırk yıl ol yirde oldılar. Ol kavm ki Mûsâ’dan ayru düşdiler idi. Yûşa‘’a uydılar. Ahab ile ferah ve sürûr hâsıl oldı. Çoklık taaşşüb eylediler. Pes bu ayun adını Şa‘bân kodılar. Üçüncü gününde Hüseyin anadan toğdı ve dördüncü gününde Hasan anadan toğdı. Ve on beşinci gün Berâ‘at namâzı vâkı‘ oldı. On altıncı gününde halk Kâ‘be’ye döndiler, evvel zamânda Kudüs’e teveccüh iderlerdi. Ve ba‘dehû Ramazân vech-i tesmiye oldur ki Ben-i Cürhâm Mekke’ye geldi, gâyet

[96a]

Zâlim kişi idi. Ve ba‘dehû İsmâil Peygamber aleyhi’s-selâm Mekke’ye geldi. Ol günlerde gâyet ıssı oldı, ayaklarının derisi ısıdan döküldü hattâ katı zaif oldılar. Ol sebebden bu aya Ramazân didiler. Üçüncü gününde İbrâhîm suhuf okudı. Dördüncü gününde Cebrâil Muhammed Mustafâ’ya Kur’ân getürdü. Yidinci gününde Mûsâ’ya Tevrât indürdi. On sekizinci gününde İsâ’ya İncil indürdi. Yigirmi yidinci gününde Bedir Gazâsı oldı. Ve ba‘dehû Ca‘fer-i Sâdik ayıtdı oruç ne gündendür bilmeseler, evvel geçen orucun beşinci günü bu ayun evvelidür didi. Ve ba‘dehû Şevvâl Benî Ayz, Haysemi sıyub harâç aldı, döndü yolda gelürken develer cimâ‘ itdiler ve oynadılar, bunlar gördükleri yoğ idi aceblediler, şâz oldılar, ya‘nî ferah düşdiler. Ol sebebden bu ayun âdını Şevvâl kodılar. Evvel günü yevm-i ‘iddür. Yidinci gününde Hamzâ’yı şehîd itdiler. Ve ba‘dehû Zi’l-ka‘de vech-i tesmiye oldur ki Kurâz adlu bir ulu pâdişâh vâri idi Arab’da olur idi. Her dem işi cenk ve savâş iderdi. Velîkin bu ayda otururdu savâş kılmazdı. Pes bu ayun adını

[96b]

Zi’l-ka‘de kodılar. Evvel gününde Mûsâ aleyhi’s-selâm Hak Teâlâ ile va‘de eyledi kim otuz gün oruç duta. Lîkin Hak Teâlâ kırk gün buyurdı dördüncü gününde Ashâb-ı Kehf mağaraya girdiler. Beşinci gününde İbrâhîm Peygamber aleyhi’s-selâm Kâ‘be’yi bünyâd eyledi. Yidinci gününde Mûsâ Peygamber Fir‘avn’dan kaçdı, Nîl’i geçdiler, Fir‘avn leşkeri ile geçmediler, Nîl’de helâk oldılar. Ve ba‘dehû Zi’l-hicce vech-i tesmiye oldur ki Mûsâ Peygamber Tûr Dâğı’ndan indi Kudüs’e geldi, Kudüs’ü tavâf eylediler ve hac eyledi. Pes bu ayun adını Zi’l-

hicce kodılar. Onuncu gününde bayram oldu. Ve ba‘dehû bayrâm cum‘aya gelse hacc-1 ekberdür. İmdi ey tâlib-i esrâr-ı İlâhi! Bilmek gerekdür ki بِحُكْمِ مَا يُرِيدُ⁸¹ Hak Teâlâ ne dilerse işler ve nice dilerse kılur hüküm eyler. Kimse mu‘âriz olmaz. Eğer bir kişünün ömri Nûh ömrinden artuk olsa cemî‘-i ömrden artuk olsa cemî‘-i ömrini Hak Teâlâ’nun masnû‘âtınun fikrinde geçürse henüz kudret denizinden bir katre yazmaya. İmdi ben bî-çâre Bicân sakalı ak yüzi kara hakîr günleri ve ayları anunçün

[97a]

mukaddem yazdum ki tâ anlaması âsân olsun için. Ve ba‘dehû nitekim Hak Teâlâ Yâsîn Sûresi’nde buyurur kim وَالشَّمْسُ تَجْرِي لِمُسْتَقَرٍّ لَهَا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ⁸² ya‘nî ve dahi delîldür Güneş kim vaktine deĝin işbunların cemî‘i azîz-i âlîmün takdîri ileldür. وَالْقَمَرَ قَدَرْنَا مَنَازِلَ حَتَّى⁸³ Ve dahi delîldür ki Ay vakt olur kim bir kurmuş ekilmiş üzüm salkumu gibi olur. لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تُدْرِكَ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ⁸⁴ ya‘nî Güneş genez deĝüldür ki Ay’a yite ve ne dahi Güneş uğurdur giceden. Ve her birisi bu yılduzların her biri gökde başlu başına tesbîh iderler. وَأَيُّهُ لَهُمْ آتَا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ⁸⁵ ve dahi delîldür bunlara kim biz götürdük atâlarını Nûh gemisinde. وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ⁸⁶ ve dahi bunların için biz Nûh’un gemisini yâratduk ki binerler, yürürler. وَإِنْ نَشَأْ نُغْرِقْهُمْ فَلَا صَرِيخَ لَهُمْ وَلَا هُمْ يُنْقَذُونَ⁸⁷ ya‘nî Hak Teâlâ aydur eğer biz dilesüz gemi ve âdemlerini gark iderdük, denizde hiç kimse ana meded eylemezlerdi. إِلَّا رَحْمَةً

[97b]

مِنَّا وَمَتَاعًا إِلَىٰ حِينٍ⁸⁸ ve ba‘dehû Hak Teâlâ aydur anları gark itmedüğüm bizüm rahmetimüz ileldür. Birkaç zaman hayât bulsunlar içündür. وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ⁸⁹ ya‘nî kaçan eydinilse bunlara kim sakının. Sizlerden önden geçen azâblardan ki size dahi ol azâb gibi azâb gelmesün. Ümîddür ki rahmet bulasız. وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ⁹⁰ ya‘nî bunlara dahi delîl gelmez Tanrı Teâlâ’nun delîllerinden illâ bunlar ol delîllerden hiç birisini kabûl eylemezler, yüz dönderürler. وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّقُوا مَا رَزَقْنَاكُمْ اللَّهُ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ⁹¹ ya‘nî Hak Teâlâ aydur kaçan bunlara eydilse Hak Teâlâ

81 “Allah dilediği şeyi yapar ve istediği şeye hüküm eder.”

82 Yâsîn 36/38.

83 Yâsîn 36/39.

84 Yâsîn 36/40.

85 Yâsîn 36/41.

86 Yâsîn 36/42.

87 Yâsîn 36/43.

88 Yâsîn 36/44.

89 Yâsîn 36/45.

90 Yâsîn 36/46.

91 Yâsîn 36/47.

içün sadaka verün, şol nesnelere ki Hak Teâlâ sizlere verdi. kâfirler ayıtdılar mü'minlere, yiyesi verelüm şol kimseye ki eğer Hak Teâlâ dilese idi ol kişiye rızık veresiyidi. Andan sonra mü'minler kâfirlere ayıtdılar değülsiz sizler illâ ki azgunluk içindesiz didiler. وَيَقُولُونَ مَتَىٰ

[98a]

هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ⁹² ve dahi kâfirler aydurlar yâ Muhammed bu va'de itdügünüz kaçan olisar ve kıyâmet kaçan kopisar eydün eğer gerçek isenüz. وَمَا يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَهُمْ⁹³ ve ba'dehû Hak Teâlâ aydur yâ Muhammed bilgil ki bu kâfirler kıyâmete göymezler illâ İsrâfil'in ansuzda bir çağırmağına göyerler. Ve ba'dehû ol çağırmaq bunları duta. فَلَا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ⁹⁴ ya'nî güçleri yitmeye birbirine vasiyyet eylemeye ve ne kavümlerine dönüb gelibileler. وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذَا هُمْ مِنَ الْأَجْدَاثِ إِلَىٰ رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ⁹⁵ Hak Teâlâ İsrâfil'e buyurdı Hak Teâlâ'nun buyruğın levh-i mahfûza ol indürür. İsrâfil'ün dört kanadı vardır. Başı arşdan yukândur ve ayakları yidi kat yirden aşağıdadur. Levh-i mahfûz ki cevher-i nûrânîdür anun önündedür ve nakildür *Kütü'l-Kulûb*'de⁹⁶ Azrâil ile İsrâfil birbiri ile söyleşdiler. Azrâil ayıtdı ben dirileri öldüriciyin, İsrâfil ayıtdı ben ölüleri dirildiciyin. Hak Teâlâ'dan hitâb geldi kim bunlara, siz işinüz üzerine olun ol iş size musahhar eyledüm. Ammâ hakikatde öldürücü

[98b]

ve dirildici benven didi. Ve ba'dehû sûr bir kez çalına, bunlar sinlerinden Tanrı'dan yana çıkalar tiz tiz. قَالُوا يَا وَيْلَنَا مَنْ بَعَثَنَا مِنْ مَرْقَبِنَا. هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ وَصَدَقَ الْمُرْسَلُونَ⁹⁷ ya'nî kâfirler ayıdalar ey ve ay bize miskînlere bizi kabirden yatacağumuz yirden çıkardüğuz âh ve ay ideler. Anunçün ayıtdılar ki evvel sûr urulcak olalar, ikinci sûr uruluncaya dek yatalar. Hiç azâb görmeyeler, temâm uyur gibi olalar. Bunlar aydalar bu oldur ki Hak Teâlâ bize va'de eyledi idi. Uşde ol va'de ki peygamber eylediyidi girçek aydurlar imiş diyeler

مُحْضَرُونَ إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا⁹⁸

ve ba'dehû Hak Teâlâ aydur olmadı bunların kopmasına ve dirilmesine hemân bir kez çağırmaq ola. Ol vakt bunlar dönilesi önümüzde hâzır olalar dir. قَالِيَوْمَ لَا تُطَّلَعُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا⁹⁹ ya'nî kıyâmet gününde hiç kimse zulm olmaya. Nitekim Hak Teâlâ buyurur لَا ظُلْمَ لَآ ظُلْمَ لَا ظُلْمَ لَآ تَطَّلَعُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا⁹⁹ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ⁹⁹ ya'nî kıyâmet gününde hiç kimse zulm olmaya. Nitekim Hak Teâlâ buyurur لَا ظُلْمَ لَآ ظُلْمَ لَا ظُلْمَ لَآ تَطَّلَعُ نَفْسٌ شَيْئًا وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا⁹⁹ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ⁹⁹ ya'nî kıyâmet gününde hiç kimse zulm olmaya. Her ne ki kişi itdi ânı bulıslarlardur. Ve ba'dehû Hak Teâlâ bu halkı bir sâatun içinde hisâb eyleye.

92 Yâsîn 36/48.

93 Yâsîn 36/49.

94 Yâsîn 36/50.

95 Yâsîn 36/51.

96 Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 386/996) tasavvufa dair eseri.

97 Yâsîn 36/52.

98 Yâsîn 36/53.

99 Yâsîn 36/54.

100 Mü'min 40/17.

[99a]

Ve ba‘zılar aydurlar dahi tîz hisâb olına. Her kişi kim hisâb olunur şöyle sana kim hemîn kendüye hisâb olundu ve Hak Teâlâ ayda yâ Muhammed sen ümmetünle hisâb olunma ben anları hisâbdan kurtarayın didi. Peygamber aleyhi’s-selâm ayıtdı yâ Rabbî ümmetümün hisâbını benüm elümde kıl. Anların yaramaz amellerini benden gayrı kimse mutallî‘ olmasın diye Hak Teâlâ ayda yâ Muhammed sen dilersin ki ümmetünün hisâbın senden gayrı kimse bilmeye ve ben dilerin ki ümmetünün hisâbın sen dahi bilmeyesin. Ben afv eyleyüb setr idem. Kerîm pâdişâhven diye. ¹⁰¹ إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمِ فِي شُغْلٍ فَاكِهِونَ * هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكِيونَ be-dürüstî uçmak ehli ol gün mahbûb kızlar ile meşgûl olalar. Bıklarlar ile zevk ideler. Dâim tena“umlar içinde olalar. Hûriler ile gökler altında tahtlar üstünde oturub şâdlik içinde olalar. ¹⁰² لَهُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ ya‘nî mü‘minler uçmak içinde dürlü dürlü yimişler yiyeler, her ne kim arzu iderlerse bunlara hâsıl oladır cennetde. Ve ba‘dehû uçmağın aslı sudandur ammâ

[99b]

dürlü dürlü sûretde izhâr olunur, incüden ve yâkutdan ve altundan ve gümüştenden ve anberden ve müşkendendir. Nitekim Âdem’i toprakdan ve sudan yaratdı. İmdi bir kişünün eğer nûr-ı rûhânîsi gâlib olacak olursa tabîatınun nârî üzerine ol saîddür. Eğer tabîatınun nârî gâlib olacak olursa rûhınun nûrî üzerine hakikat ol kimse şakîdür. ¹⁰³ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَجِيمٍ * وَامْتَاَزُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ ya‘nî bunlara ki mü‘minlerdür dahi selâm olsun size Rabb-i Rahîm’den diye ve gine aydur iy kâfirler mü‘minlerden seçilün diyü âşikâre söz gele kim ¹⁰⁴ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ لَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ya‘nî Hak Teâlâ aydur ey âdem oğlanları size ısmarlamadım mı ki şeytâna tapman ki size âşikâre düşmendür. ¹⁰⁵ وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ ve dahi size ısmarlamadım mı ki bana tapun ki bana tapmak bir yoldur ki hattâ dosdoğrı yoldur. Ve ba‘dehû Yahyâ bin Muâz aydur bana bir vakt ibâdet fevt eylemen küçürekdir mevt hâminden zirâ ki ibâdet fevt eylemek Hak’dan kesilmekdür ve ölmek halkdan kesilmekdür. İmdi halkdan kesilmek Hak’dan

[100a]

kesilmek ulu azîm musîbetdür. ¹⁰⁶ وَلَقَدْ أَصَلَّ مِنْكُمْ جِبَلًا كَثِيرًا أَفَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ ve ba‘dehû Hak Teâlâ aydur ya‘nî dahi şeytân şüphesüz ve şeksüz sizden öğden nice halâyık azdurdı. Siz anun düşmanlığın anmaz mıdunuz? ¹⁰⁷ هَذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ * اِصْلَوْهَا الْيَوْمَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ imdi

101 Yâsîn 36/55-56.

102 Yâsîn 36/57.

103 Yâsîn 36/58-59.

104 Yâsîn 36/60.

105 Yâsîn 36/61.

106 Yâsîn 36/62.

107 Yâsîn 36/63-64.

uşde bu ol zâlimdür ki siz va‘delendünüz girmeğe imdi girün odlara giyünün, bu tamuya bugün şundan ötürü kim inanmaduğuz idi cehenneme. *الْيَوْمَ نَخْتِمُ عَلَىٰ أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيَهُمْ وَتَشْهَدُ* bugün şundan ötürü kim inanmaduğuz idi cehenneme. *أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ*¹⁰⁸ ve ba‘dehû ol gün bunların ağızlarına mühür ururuz, söylemeyiserler bize. Ve dahi elleri ve ayakları söyleyiserler tanukluk veriserler şuna ki bunlar anı işledilerdi anlardan tanukluk vereler. *وَلَوْ نَشَاءُ لَطَمَسْنَا عَلَىٰ أَعْيُنِهِمْ فَاسْتَبَقُوا الصِّرَاطَ فَأَنَّىٰ يُبْصِرُونَ*¹⁰⁹ ve ba‘dehû eger dileseydük çıkarayduk bunların gözlerin yol vermeğe ki velikin sırât-ı müstakîmdür yolların nite görebilelerdi. *لَا يَرْجِعُونَ*¹¹⁰ ya‘nî eger dileseydük bunların sûretlerini bozayduk evlerinde yaturken güçleri yitmeyeydi kendüleri

[100b]

kurtarmağa. Eger dileseydük bunlara dünyâdayiken işbu azâbları anlara eyleyeydük. Ne gitmek olaydı ve ne gelmek olaydı illâ anlara mühlet verürüz yârin kıyâmetde cehenneme buyururuz odlara yanarlar. İmdi *وَمَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَفَلَا يَعْقِلُونَ*¹¹¹ ve kime ki biz uzun ömür virürüz sonra kuvvetlerin giderüb zaîflik getirürüz ve aklın giderüb zâyil eylerüz. *وَمَا عَلَّمْنَاهُ* وَمَا عَلَّمْنَاهُ *الشِّعْرَ وَمَا يَنْبَغِي لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ وَقُرْآنٌ مُّبِينٌ*¹¹² ve dahi Muhammed’e biz şi‘r öğretmek itmedük belki Kur‘ân öğretdük ki hakkı bâtıllı ol Kur‘ân bildürür. Ya‘nî kâfirler aydurlar Muhammed şâirdür dirler. Tanrı Teâlâ aydur ki biz Muhammed’e şi‘r öğretmedük belki Kur‘ân öğretdük demek olur. *لِيُنذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَجِئَ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ*¹¹³ ve ba‘dehû korkutmak için şol kimseyi ki diridür ya‘nî mü‘minlerdür. Ve dahi vâcib olubdur kâfirlere azâb gelmesi ve helâk olması. *أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا* *خَلَقْنَا لَهُمْ مِمَّا عَمِلَتْ أَيْدِينَا أَنْعَامًا فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ*¹¹⁴ ya‘nî Hak Teâlâ aydur görmezler mi bu kâfirler biz yâradub tururuz bunlarınçün ki biz kudretümüz ile işledük. Hayvânlar yâradtuk

[101a]

bunlar ol hayvânlara hâkimlerdür. *وَذَلَّلْنَاهَا لَهُمْ فَمِنْهَا رَكُوبُهُمْ وَمِنْهَا يَأْكُلُونَ*¹¹⁵ ve genez eyledük ol hayvânları bunlarınçün ol hayvânlardan bir nicesin binerler ve bir nicesin yirler. *وَلَهُمْ فِيهَا* وَلَهُمْ فِيهَا *وَأَتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ* وَأَتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ *مَنَافِعَ وَمَشَارِبًا أَفَلَا يَشْكُرُونَ*¹¹⁶ ya‘nî bunlarınçün ol hayvânlarda çok fâideler vardır. Binmek gibi ve içmek gibi işbu ni‘metlerden ötürü Tanrı Teâlâ’ya şükr eylemez misiz? *الْهَيْئَةَ لَعَلَّهُمْ يَنْصَرُونَ*¹¹⁷ ya‘nî ol kâfirler Allâh’dan gayrı bir ilâh vardır diyü putlar düzdiler, ana tapdılar. Ümidleri budur ki kıyâmet gününde ol putlar ile yardumlanalar. *لَا يَسْتَنْطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ* لَا يَسْتَنْطِيعُونَ نَصْرَهُمْ وَهُمْ

108 Yâsîn 36/65.

109 Yâsîn 36/66.

110 Yâsîn 36/67.

111 Yâsîn 36/68.

112 Yâsîn 36/69.

113 Yâsîn 36/70.

114 Yâsîn 36/71.

115 Yâsîn 36/72.

116 Yâsîn 36/73.

117 Yâsîn 36/74.

لَهُمْ جَنَّاتٌ مَّحْضَرُونَ¹¹⁸ ya'nî ol putların gücü yitmez ki bunlara yardım eyleye. Bunlar ol putların kollukçılardır kıyâmetde ol putlar ile oda bile giriserlerdür. مَا نَعْلَمُ مَا يُبْسِرُونَ وَمَا فَلَا يَحْزُنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّا نَعْلَمُ مَا يُبْسِرُونَ وَمَا¹¹⁹ ya'nî Hak Teâlâ aydur yâ Muhammed seni bunların sözleri gussaya koymasınlar. Biz bilirtüz gönüllerinde ne vâir ise. أَوْلَمْ يَرَ الْإِنْسَانَ إِذَا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ¹²⁰ ve ba'dehû ya'nî insân didüğü bir kâfir bir çürümüş sünüğü eline aldı

[101b]

ve dutdı. Ayıtdı kim işbu çürümüş sünük gine mi dirilürümüş didi. Andan sonra bu âyet geldi. İmdi görmez mi bu kâfirler âdemi ki biz yaratmışuz anı iki pâre katre murdâr sudan. Bu kez ol kişi geldi bizimle hasm oldu. وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ¹²¹ ya'nî bize mesel urdı kendü yaradılduğımı unuttı kim diri eyleyübdür bu sünükleri uşde çürüyüb gidüb durur. قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ * الَّذِي جَعَلَ لَكُم مِّنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِّنْهُ تُوقَدُونَ¹²² ya'nî ayıt yâ Muhammed ol sünükleri Tanrı dirildür kim anı yokdan var eyledi bir kez. İmdi ol Tanrı dükeli halkı bilür ol Tanrıdır ki yarattı sizünçün şol ağacdan kim yeşil ve kızıl odı siz ol ağacdan yandurursız ve bu dahi delıldür kudretine ki halkı gine yarada anunçün ki Hak Teâlâ suyile odı ve ağacı bir yire cem'eyledi ki sovudı söyündürmez. Ve od ağacı yakmaz. Anunçündür ki her ağacın odı vardur üzümnden gayrında, üzümde od yokdur. أَوْلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ

[102a]

عَلَىٰ أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَىٰ وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ¹²³ ve ba'dehû bilmek gerekdür ki kürsî bir latîf cevherdendir. Yidi kat yirler ve gökler kürsî kâtında bir sahrâda bir halka gibidür. Ve kürsî dahi arş kâtında bir sahrâda bir halka gibidür arşda âsılıb durur bir kandîl gibi. Ve ba'dehû Ebu'l-Leys aydur Hak Teâlâ evvel yiryüzünü yarattı bir kızıl aya taşı kadar Ka'be yirinde. Andan sonra gökleri yarattı yirün üzerine döşedi. Evvelki gök yeşil zeberceddür, ikinci gök sarı yâkûtdandır, üçüncü gök kızıl yâkûtdandır, dördüncü gök ak gümüştendir, beşinci gök kızıl altundandır, altıncı gök ak incüdendir, yidinci gök nürdandır. Ve her gök biş yüzyıllık kalınlığı vardur araları dahi eyledür. Altı ve üsti dopdolu müsebbihlerdür ve mukaddislerdür. Ve ba'dehû değıl midür ol Tanrı kim gökleri ve yirleri yarattı gücü yitmez mi kim bir bunların gibi gine yarada. Kâdirdür ve hem Alîmdür bilür. إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ¹²⁴ be-dürüstî Tanrı Teâlâ'nun işidür kaçan kim dilese bir nesneyi yarada, Hak Teâlâ ol nesneye ayda "Olgi" diye fi'l-hâl olur ol nesne.

[102b]

118 Yâsîn 36/75.

119 Yâsîn 36/76.

120 Yâsîn 36/77.

121 Yâsîn 36/78.

122 Yâsîn 36/79-80.

123 Yâsîn 36/81.

124 Yâsîn 36/82.

وَكُلِّى ۚ فَسُبْحَانَ الَّذِى بِيَدِهِ مَلَكُوتُ كُلِّ شَيْءٍ ۚ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۚ¹²⁵ ya'nî ol Tanrı aru münezzeḥ Tanrı'dur. وَكُلِّى anun kudret elindedür ve cemî halk ana rucu' iderler kıyâmet güninde dimekdür.

---

125 Yâsîn 36/83.

EK-3: Ahmed-i Bîcân'ın *Müntehâ II* Adlı Eserinde Mevcut Bir Harita¹²⁶

126 Ahmed-i Bîcân, *Müntehâ II* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7585), 86b.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Ahmed Cevdet Paşa. *Belâgat-ı Osmâniyye*. nşr. Turgut Karabey- Mehmet Atalay. Ankara: Akçağ Yayınları, 2017.
- Bâdî, Ahmed Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne- 20.Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne si*. nşr. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1435 /2014
- Beyazıt, Ayşe. *Müntehâ – Fusûsu 'l-hikem üzerine bir çalışma*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333.
- Çelebioğlu, Âmil. “Ahmed-i Bîcân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2/50. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Çelebioğlu Âmil vd. “Yazıcı-oğlu”. *İslam Ansiklopedisi*. 13/366. İstanbul: MEB Yayınları, 1986.
- Dönmez, Hanife. *Muhammediye’de İnsan-ı Kamil Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Ergiri, Münüre Beyhan. *Muhammediye ve Envârü 'l-Âşîkîn’de Hz. Ali*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Gelibolulu Mustafa Âli. *Künhü 'l-Ahbâr*. nşr. Ali Çavuşoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1440/2019.
- Gönül, Behced. “Yazıcı Selahattin ve Oğulları: Hayatları ve Eserleri”, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Lisans Tezi, 1938/1939 Dönemi.
- Kâtib Çelebi. *Keşfü 'z-zünûn*. nşr. Şerefettin Yaltkaya - Kilisli Rifat Bilge. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1435/2014.
- Kılıç, Mahmud Erol. “Fusûsu 'l-Hikem”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/232.
- Maden, Şükrü. “Osmanlılar’da Yâsîn Sûresi Tefsir Geleneği ve Ebû İshâkzâde Mehmed Es’ad Efendi’nin Yâsîn Sûresi Tefsiri”. *Osmanlı Döneminde Tefsir*. haz. Hidayet Aydar vd. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Müstakîmzâde, Süleymân Sâdeddîn. *Tuhfe-i Hattatin*. nşr. İbnülemin Mahmud Kemal. Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1346/1928.
- Özcan, Mehmet Fatih. *Envârü 'l-Âşîkîn ve Muhammediye’de Manevi Eğitim*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tâhîrî'l-Mevlevî. *Edebiyat Lüğatı*. nşr. Mustafa Kirenci. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2019.
- Taşköprizâde, Ahmed Efendi. *eş-Şekâi 'ku 'n-Nu 'mâniyye fi Ulemâi-d-Devleti 'lOsmâniyye-Osmanlı Alimleri*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu, 1440/ 2019.
- Uğur, Abdullah. *Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Efendi ve Envârü 'l-Âşîkîn Adlı Eseri (İnceleme-Metin)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Uludağ, Süleyman. “Cendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/361. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. nşr. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Kitabevi, 1432/2011.
- Yamak, Mehmet Bilal. *Yazıcızâde Kardeşlerin Tasavvufî Görüşleri ve Osmanlı'ya Tesirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Yazıcızâde, Ahmed-i Bîcân. *Müntehâ II*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 7585, 81a-102b.
- Yazıcızâde, Ahmed-i Bîcân. *Müntehâ II*. Ankara: Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 3271.
- Yazıcızâde, Muhammed Efendi. *el-Münteha*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa, 293.
- Yazıcızâde Muhammed Efendi. *Şerhu Fusûsu'l-Hikem (Müntehâ)*. nşr. İbrâhim el-Keyyâlî. Beyrut: Kitâb Nâşirûn, 2013.
- Yazıcıoğlu, Mehmed. *Muhammediyye*. nşr. Âmil Çelebioğlu. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1439/2018.